

HET D'66-CONGRES EN DE BESLUITVORMING

Beschouwing bij en letterlijke teksten van de 33ste Algemene Ledenvergadering van D'66, 16 en 17 juli 1982 te Amersfoort

R.A. Koole

Twee partijcongressen stonden in 1982 volop in de belangstelling: het D'66-congres midden in de zomer en het CPN-congres laat in de herfst. Ging het tweede congres voornamelijk over ideologisch/inhoudelijke kwesties, bij het eerste lag de nadruk op vraagstukken van politieke macht. Bij beide was de vervulling van het partijleiderschap een belangrijke afgeleide.

Op het D'66-congres (officieel: Algemene Ledenvergadering - ALV) moesten, naast de vaststelling van het verkiezingsprogramma voor de verkiezingen van 8 september, twee belangrijke zaken besloten worden: 1) wie wordt de lijsttrekker bij deze verkiezingen? en 2) met welke andere partijen is D'66 - op dat moment regeringspartij - bereid na die verkiezingen in een coalitie te gaan zitten? De gang van zaken rondom deze uiterst belangrijke besluitvorming gaf al vóór het congres aanleiding tot heftige discussie binnen de partij en tot kritische commentaren in de pers. Maar op en na het congres klonken de cynische of bittere opmerkingen nog luider. Zo schreef Ad van Tiel, oud-hoofdbestuurslid en woordvoerder op het congres, in het eerstvolgende nummer van het partijblad *Democraat*¹:

"Ik vond dat de deur naar een CDA-VVD-D'66-kabinet om programmatie redenen dicht moest. Het congres besloot - met een kleine meerderheid - anders. Dit besluit had ik als democraat nog wel willen slikken als de besluitvorming niet door belachelijke, onverkwikkelijke en ontoelaatbare manipulatie was verziekt... Hierin ligt dan ook de reden om tijdens het congres mijn D'66-lidmaatschapskaart te verscheuren en die de partijvoorzitter aan te bieden... Ik denk maar liever niet terug aan het in mijn ogen walgelijke en goedkope theaterstuk met in de hoofdrol de heer Terlouw dat op dit "Democraten"-congres werd opgevoerd".

Ook de perscommentaren logen er niet om en hadden koppen als "Congres D'66 laat zich beledigen" of "De Heilige Land-stichting slaat toe".² Voor een partij, die het democratisch principe als leidraad beschouwt, en dit zelfs in haar naam voert, is dit een hoogst opmerkelijke gang van zaken. Reden genoeg om er nader op in te gaan.

voorgeschiedenis: het congres onder druk van Terlouw

Het congres vond plaats ruim twee maanden nadat in het nog maar 9 maanden oude CDA/D'66/PvdA-kabinet, een crisis was ontstaan over nadere uitwerking van de bezuinigingsvoorstellen in de Voorjaarsnota. De PvdA kon zich niet langer verenigen met het kabinetsbeleid en stapte uit de Regering. D'66 bleef zitten en vormde samen met het CDA een interim-kabinet Van Agt III dat op 29 mei geïnstalleerd werd. Nieuwe verkiezingen werden uitgeschreven voor 8 september.

De beslissing van Terlouw c.s. om te blijven zitten veroorzaakte een scheiding der geesten in de partij, die dat voorjaar al door een forse nederlaag bij de Statenverkiezingen (vergeleken met de succesvolle Kamerverkiezingen van 1981) getroffen was. Bovendien kwam de partij die maanden nogal eens op een negatieve wijze in de publiciteit door allerlei schandalen, waarin van brandstichting, verduistering en royementen (o.a. van het Zuidhollands Statenlid Pieters, die dit zou aanvechten) sprake was. Ook de publikatie van het boek "De onweerstaanbare opkomst van Jan Terlouw" kan D'66 benadeeld hebben.³

Belangrijker echter lijkt het feit dat de deelname aan het kabinet-Van Agt II een deel van de kiezers, die op 26 mei 1981 zo massaal op D'66 hadden gestemd, weer van zich vervreemde. Van 'frisheid' of 'ideeënrijkdom' bleek in de harde regeerrealiteit weinig, althans er kwam niet veel van naar buiten. Bepaalde buitenparlementaire groepen, zoals de milieubeweging, hadden veel meer verwacht van juist de D'66-bewindslieden. De laatsten benadrukten de huns inziens goede effecten van hun beleid op lange termijn, maar vonden in de huidige "klaar-terwijl-u-wacht-maatschappij" weinig gehoor. Het progressieve imago (verstaan als: opkomen voor de zwakkeren) kwam eveneens onder druk te staan, doordat de crisis de D'66-bewindslieden tot bepaalde keuzes bracht op sociaal-economisch terrein. Ook de PvdA had gezichtsverlies geleden (de 'Ziektewet'-lotgevallen), maar wist juist door op te stappen weer enige glans te herwinnen. D'66 bleef zitten en Terlouw moest dit verdedigen. Vanuit de partij kwamen verwijten dat hij 'verrechtst' zou zijn. De dalende populariteit van de partij in de opinie-onderzoeken kan die nog eens gestimuleerd hebben. Maar op de 'adviesraad'-bijeenkomst van 24 mei (tijdens de laatste fase van het kabinet-Van Agt II) kregen Terlouw en de kamerfractie bijval voor hun besluit. Hoewel in de publiciteit dit partijlichaam werd en wordt

gezien als een soort partijraad met beslissende bevoegdheden, moet hier nog eens benadrukt worden dat deze adviesraad inderdaad slechts een adviserende rol speelt. Aan het eind van de jaren '60 had D'66 nog overwogen om een echte partijraad in te stellen om het contact met de achterban te bevorderen. Principieel werd toen een dergelijke raad afgewezen, omdat deze zou leiden tot het vormen van elites en tot het opwerpen van barrières tussen de leden en het bestuur.⁴ De huidige adviesraad is echter eigenlijk een wat vreemde eend in de bijt van de partijorganisatie.

De gemoederen in de partij kwamen pas goed in beroering toen Terlouw, vlak na de eveneens verloren Raadsverkiezingen van 2 juni, in Elseviers Weekblad verklaarde een toekomstige CDA/VVD/D'66-coalitie niet langer uit te sluiten. Twee weken later zou hij deze uitspraak vanuit de Verenigde Staten nog eens herhalen, er aan toevoegend dat bij een blokkade van die coalitie-mogelijkheid hij geen lijsttrekker wilde zijn. Terwijl zijn populariteit ook onder de D'66-stemmers enorm was gedaald (volgens NIPO-peilingen steunde nog slechts 45% van de D'66-aanhang Terlouws optreden), zette Terlouw de partij aldus onder zware druk. D'66, dat al een aantal verontrusten kende rond de in 1981 opgerichte (R)appèl-groep (met o.a. ex-voorzitter Cees Spigt, Ernst van Altena en de al eerder genoemde Ad van Tiel), kreeg er nu aanzienlijk meer. In de Tweede Kamerfractie stelden Mik, Bakker en Mertens zich duidelijk zeer kritisch op. Mertens nam met anderen het initiatief op 26 juni in Krasnapolsky te Amsterdam een bijeenkomst te beleggen. Geschrokken probeerde het partijbestuur de protestbeweging te kanaliseren door het initiatief over te nemen. De discussie werd nu in het gehele land gevoerd als voorbereiding op het congres van 16 en 17 juli. De Amsterdamse bijeenkomst bleef echter de belangrijkste. Daar kreeg de afwezige Terlouw zware kritiek te verduren van o.m. prominenten als de Amsterdamse wethouder Wolffensperger, Eerste-Kamerlid Vis en Europarlementariër De Goede. Terlouws druk op het komende congres werd als 'ondemocratisch' ervaren; diens opening naar een CDA/VVD/D'66-combinatie verworpen. Maar als stemmentrekker wilde of kon men hem (nog) niet kwijt. Dit dilemma werd door Stijn Verbeeck verwoord met een citaat uit Shakespeare's Julius Caesar:

"Oh, konden wij de geest van Caesar doden, maar Caesar zelf niet schaden".

De discussie, die nu overal in de partij gevoerd werd, bracht een deling tussen 'principiëlen' en 'pragmatici' aan het licht: de eersten wilden 'de

deur dicht' en Terlouw desnoods laten vallen; de anderen (waaronder het overgrote deel van fractie en partijtop) wilden dit voorkomen. Hoe de verhoudingen precies lagen wist niemand: de beslissing zou op het congres vallen.

Eén dag voor dit congres werd de uitslag bekend gemaakt van de interne verkiezingen voor de volgorde op de Tweede Kamer-kandidatenlijsten. Ieder lid kan hieraan meedoen; ongeveer een vijfde van het ledenbestand maakte gebruik van dit recht. Aan maximaal 40 kandidaten konden punten worden toegekend: de favoriet 40 punten, de tweede 39 enzovoorts. Deze simpele rekenmethode kan er toe leiden dat een omstreden partijleider weliswaar het meest als eerste genoemd kan worden, maar van een deel van de leden geen enkel punt krijgt. Minder controversiële figuren krijgen van deze kritische leden dan wellicht een eerste plaats, maar ontvangen ook vaak vele punten door noteringen op de tweede en de derde plaats.⁵ En zo kon het gebeuren dat partijleider Terlouw, die door een derde van de leden als eerste werd genoemd (meer dan enige andere kandidaat), toch slechts op een vierde plaats belandde na Lambers, Brinkhorst en Engwirda. De aldus ontstane lijst bepaalde de volgorde van de kandidaten op het stembiljet, op één uitzondering na. De lijsttrekker moest nog door het congres gekozen worden. Voor Terlouw was de uitslag reden om zijn kandidatuur voor het lijsttrekkerschap in heroverweging te nemen. Gedurende het eerste gedeelte van het congres op vrijdag 16 juli heerste er daarom ook grote onzekerheid over het lijsttrekkerschap. Deze twijfel en de verhitte discussies in de afdelingen brachten de volgende dag ongeveer 2000 leden naar Amersfoort: het drukst bezochte naoorlogse partijcongres.

de besluitvorming: de bevoordeling van de elite

Volgens art. 7 lid 2 van het Huishoudelijk Reglement is de Algemene Ledenvergadering het hoogste orgaan van D'66. Een normaal verschijnsel bij politieke partijen. Geheel in afwijking van de gang van zaken in de overige partijen is het feit dat ieder lid stemhebbend aanwezig kan zijn op de congressen. Geen interne getrapte verkiezingen, maar het systeem van 'one man, one vote' bepaalt de samenstelling van dit hoogste partijorgaan. In een door de partij uitgegeven 'documentaire geschiedenis' is deze algemene ledenvergadering als volgt getypeerd⁵:

"De macht van het hoofdbestuur is tegenover de ALV beperkt; zo zit een

onafhankelijke leiding het congres voor... Daarbij is op de ALV alle ruimte gelaten aan het individuele lid. Een ieder mag het woord voeren en zelfs kan een lid op elk ogenblik de voortgang van het congres onderbreken door een motie van orde in te dienen..."

Deze positieve waardering wordt in dezelfde paragraaf weliswaar enigszins gerelativeerd door de opmerking dat dit 'zeer open systeem' soms leidt tot 'Wichtigmacherei' van een groep 'beroepsvergaders', overeind blijft de idee dat D'66 democratischer in elkaar steekt dan de overige partijen. Maar is dit nu wel zo? Ten eerste staan een aanwezig lid op een congres niet meer gereedschappen ter beschikking om de besluitvorming te beïnvloeden, dan de afgevaardigden op congressen van andere partijen. In de tweede plaats kennen ook congressen van sommige andere partijen een formeel onafhankelijke congresleiding. Voor de eerlijkheid zij opgemerkt dat ook andere partijcongressen het probleem kennen van 'beroepsvergaders' of van 'pietluttige amendering'.

Het verschil met andere partijen ligt daarom uitsluitend in het feit dat ieder D'66-lid stemhebbend is en het woord mag voeren. Of dit leidt tot democratischer besluitvorming (verstaan als: meer invloed van de basis op de besluitvorming in de partij) is echter de vraag. Op het onderhavige congres voerden van de bijna 2000 aanwezige leden er 33 het woord over de belangrijke kwestie van de te volgen strategie bij de coalitievorming na de verkiezingen (met wie in een regering?). Absoluut was dit aantal hoog, relatief laag. Maar daarbij moet aangetekend worden dat de vele amendementen op de strategieresolutie van het hoofdbestuur tijdens het congres terwille van de overzichtelijkheid samengevoegd werden tot drie hoofdgroepen. Een enkel 'los' amendement bleef gehandhaafd. Als we nu bekijken wie deze 33 woordvoerders waren, dan zien we dat zij bijna allemaal behoorden tot de landelijke partijtop of vertegenwoordigers waren in parlementaire lichamen. Parlementsleden, kandidaten voor de Tweede Kamer, bewindslieden, wethouders, burgemeesters, gemeenteraadsleden, voorzitters van het partijbestuur of van de adviesraden, voorzitters of directeuren van D'66-werkgroepen en stichtingen, etc., zij allen kwamen voor op de sprekerslijst bij dit onderwerp. Bij niet veel meer dan een kwart van de 33 sprekers kon een dergelijke achtergrond niet worden vastgesteld. Wellicht waren zij de zogenaamde gewone leden; altijd nog meer dan bij enig andere partij. Het probleem zit echter in het feit dat ook alle prominente leden steeds 'als eenvoudig lid' het woord mogen voeren. Het gevolg kan dan gemakkelijk zijn, zoals het ook nu was, dat op de congresgangers een bombardement van redevoeringen van de

partij-elite wordt losgelaten. Is deze elite verdeeld, zoals op dit congres ten aanzien van de te volgen strategie, dan kan dit een interessant debat opleveren en is de invloed van de basis als 'beslissers' van dit debat relatief groot. Trekt de elite één lijn, zoals in dit geval veel meer ten aanzien van het lijsttrekkerschap, dan biedt het open systeem van D'66 alle gelegenheid tot het 'kneden' van de congresmassa door de partij-elite. In beide gevallen heeft een eenvoudig lid dan nog wel recht op het woord, maar zal het in de meeste gevallen door minder kennis van zaken of gebrek aan politieke ervaring af moeten leggen tegen de 'cracks'. De democratische doelstelling, geïnspireerd door het ideaal van de directe democratie en vorm gegeven in het systeem van 'one man, one vote' slaat aldus om in zijn tegendeel: de versterking van de invloed van de partij-elite. Het in andere partijen gebruikelijke afgevaardigdensysteem heeft althans het voordeel dat de partij-elite niet ongelimiteerd het woord kan opeisen.

Dit D'66-congres was daarom in vele opzichten een congres van de partij-elite; de 2000 aanwezige leden kregen hierdoor vooral de rol weggelegd van een 'applausmachine', een rol overigens, die de meerderheid van de leden zonder protesten op zich nam.

Het 'kneden' van het congres wordt duidelijk wanneer we kijken naar de manier waarop de verkiezing van de lijsttrekker in zijn werk ging. Aan het begin van de tweede congresdag had Terlouw per brief meegedeeld niet meer beschikbaar te zijn als lijsttrekker. Minister Zeevalking had terstond een eerste opening geforceerd door de brief als punt 8b aan de agenda toe te voegen. Europarlementariër De Goede begreep dat Terlouw pas bereid zou zijn zijn mening te herzien indien een voor hem acceptabele coalitiestrategie zou zijn vastgesteld en verplaatste de behandeling van de brief via een motie van orde naar later op de dag. De strategiebesprekingen liepen op het nippertje goed af voor Terlouw. De behandeling van diens brief begon. Als eerste (!) van de 22 aangemelde sprekers kreeg weer Zeevalking het woord. Misschien had Zeevalking zijn naam als eerste op de sprekerslijst gezet. Indien dit niet het geval was, moet ook bij de onafhankelijkheid van de congresleiding in dit geval een vraagteken worden gezet. Zeevalkings interventie ("Terlouw trekt een verkeerde conclusie uit de verkiezingen voor de groslijst") was echter niet onverdeeld succesvol, zodat D'66-oprichter minister Van Mierlo in moest grijpen om de gemoederen te sussen. Een applaus onderstreepte echter wel de strekking van Zeevalkings interventie. Via een motie van orde bewerkstelligde Terlouw daarna dat de overige 21

sprekers niet meer aan bod kwamen. Vervolgens trok hij zich enige tijd terug om zich te beraden. Ditmaal zonder raadpleging van de zaal verleende de congresleiding hem hierna het woord, zodat hij zich alsnog kandidaat kon stellen. Bij de stemmingen verwierf hij 966 stemmen; de enige serieuze tegenkandidaat, Tweede Kamerlid Mik, kreeg vrijwel de helft van dit aantal. (476)

Hoofdspelers bij dit spel: drie ministers, die op grond van het 'one man, one vote'-systeem het woord konden voeren en door hun gewicht (vooral van Van Mierlo) de zaken naar hun hand konden zetten.

slotopmerkingen: heroverweging interne partijorganisatie?

Veel van de beroering op het D'66-congres van juli 1982 blijkt na de grote verkiezingsnederlaag op 8 september overbodig te zijn geweest. Eerste Kamerlid Vis had daar op het congres al voor gewaarschuwd. D'66 werd weer een 'grote kleine partij' en deed bij de coalitieonderhandelingen eigenlijk niet meer mee. De partij, die in haar eerste jaren het partijbestel had willen laten ontploffen (1966-1970), in haar tweede fase met andere partijen tevergeefs tot een progressieve volkspartij probeerde te komen (1970-1974) en in de laatste jaren zich als 'redelijk alternatief' tot een 'vierde stroming' wilde ontwikkelen, viel bij de verkiezingen in september '82 terug tot een percentage dat net boven dat van 1967 lag. Terug naar af? Engwirda, na het vertrek van Terlouw en Brinkhorst uit de actieve politiek (najaar 1982) de nieuwe politieke leider van D'66, spreekt inderdaad van een 'nieuwe start'.⁷

De vraag of er inderdaad een blijvende plaats is voor een vierde stroming in het Nederlandse partijbestel ligt buiten het kader van deze beschouwing. Ook was het niet de bedoeling om D'66 voor te stellen als bij uitstek een partij, waarin de elite het voor het zeggen heeft. Sinds de werken van Ostrogorski (1902) en Michels (1911) over partijdemocratie weten we dat alle (massa-)partijen de neiging tot oligarchisering of elite-vorming vertonen.⁸ D'66 staat daarin niet alleen en zou er in vergelijking met andere partijen wellicht niet eens zo slecht afkomen.

Maar vanaf de oprichting van D'66 lagen haar pretenties op o.a. het gebied van interne partijdemocratie wel hoger dan die van de andere partijen. Deze bijdrage wilde daarom aantonen dat ook bij D'66 de normale oligarchiseringstendens aanwezig is en op het onderhavige congres duidelijk gedemonstreerd

werd. En bovendien leidde een nadere beschouwing van dit congres tot de conclusie dat, ondanks de oorspronkelijk nobele bedoelingen, het directe-democratie-model veel gemakkelijker dan het representatiemodel kan leiden tot een averechts, minder-democratisch resultaat.

In de huidige discussie binnen D'66 over het intern functioneren zou daarom naast een bezinning op de status van de adviesraad en de verkiezingsmethode voor de kandidatenlijsten ook dit 'one man, one vote'-model heroverwogen moeten worden. Een nadere blik op de gang van zaken tijdens het congres van juli 1982 kan hierbij verhelderend zijn.

documentbijlage: teksten 33ste Algemene Ledenvergadering D'66 te Amersfoort, 16 en 17 juli 1982, met name inzake de strategieresolutie en het lijsttrekkerschap*

Nadat op vrijdagavond het verkiezingsprogramma formeel door het D'66-congres (officieel: Algemene Ledenvergadering of ALV) is vastgesteld, is de zaterdag geheel beschikbaar voor de presentatie van een campagneplan, de bespreking van de te volgen strategie bij coalitievorming en de verkiezing van de lijsttrekker. Bijna 2000 mensen zijn op deze zomerse dag naar Amersfoort getogen. Partijvoorzitter Van Berkomp voert als eerste het woord.

Van Berkomp: Dat is een volle zaal mensen, en niet voor niets. Democraten, erg goed dat u er bent, en welkom dat u er bent. Bij alle discussies die we in en over onze partij horen voeren wordt wel eens vergeten welke naam wij in 1966 gekozen hebben. De naam van democraten. De beste van de etiketten die men op ons kan plakken. Wij zijn immers mensen die vinden dat ze het zelf voor het zeggen kunnen hebben en dat ook in verantwoordelijkheid kunnen doen. Daarom is het goed dat wij op dit buitengewone congres bijeen zijn om met name te discussiëren over de koers die onze partij in de toekomst zal gaan varen. Het laat zien dat D'66 karakter heeft. Het laat zien dat D'66 een levendige partij is. De bijeenkomsten van de afgelopen tijd hebben getoond dat dit waar is. Ik hoop dat de discussies van vandaag er toe bijdragen onze

* gebaseerd op een integrale geluidsopname, aanwezig in het geluidsarchief van het DNPP

naam van democraten te bewijzen.

Congres, waarom vandaag deze algemene buitengewone ledenvergadering? Er is wederom in dit land een politieke crisis. Wij zouden immers niet bijeen zijn als het vorige kabinet bij machte was geweest de groeiende problemen van onze samenleving op te lossen. Overigens, en ik wil het nogmaals zeggen, de coalitie CDA/PvdA/D'66 is niet alleen gestruikeld over materiële verschillen: mensen die verantwoordelijkheid op zich hadden genomen konden samen geen besluiten nemen. We moeten constateren dat het fundament voor besluitvorming in onderling vertrouwen ontbrak. De Partij van de Arbeid heeft gebroken en het lijkt alsof D'66 de rekening moest betalen. Met mij hebben velen zich afgevraagd waarom. Bij de Staten- en Radenverkiezingen kwam de klap hard aan. Juist bij onze D'66-ers die vaak zeer hoge kwaliteit in bestuursorganen hadden bewezen. Dat heeft ook mij pijn gedaan. Heeft D'66 die rekening betaald omdat ze durf heeft gehad, omdat ze verantwoordelijkheid heeft getoond om door te gaan met een kabinet CDA-D'66, opdat dit land niet stuurloos en reddeloos mag blijven of worden? Is dat door de kiezers niet begrepen? Nee democraten, dat antwoord is te simpel. Ik denk dat het verder gaat. Ik denk dat het ligt aan het feit dat D'66 bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1981 een boodschap had, die liet zien wat voor oplossingen er waren. We hebben niet alleen verwachtingen gewekt, we hebben ons woord gegeven. En meer dan dat. Wij hebben gezegd: een oplossing voor de maatschappelijke problemen zal gegeven kunnen worden door een kabinet PvdA-CDA-D'66. Dat kabinet is er gekomen. We hebben woord gehouden. Als dan vervolgens Den Haag stilvalt, als de maatschappelijke ontluistering voortduurt, dan went de kiezer zich af, dan blijft de kiezer thuis. En ik denk dat dat het grote probleem is van politiek Nederland en dus ook van onze partij. Hoe wijzen wij de samenleving de weg? Wanneer slagen wij er in de kiezers weer te laten geloven in de politiek en in zich uit te laten spreken op het gewenste beleid?

Ik heb daar wel een aantal kanttekeningen bij. 't Moet zo zijn dat het sociaal-economisch beleid, zoals D'66 dat neergelegd heeft, weer toekomst biedt voor de mensen. Wij moeten zorgen dat er toekomst zal zijn. Wij, D'66-ers, dienen te zorgen dat de individuele mens de mogelijkheden krijgt die zij of hij nodig heeft, waarbij vooral de persoonlijke verantwoordelijkheid in relatie tot anderen gestalte krijgt. Het mede voor het zeggen hebben. Wij staan voor een milieu- en energiebeleid dat Nederland voor ons en allen na ons schoon en goed probeert te houden. Wij zijn een partij die op het terrein van vrede

en veiligheid vandaag geen kernraketten in Nederland plaatst. Wij geven inzicht, wij geven uitzicht, en dat is kiezen. Als we deze boodschap over kunnen brengen dan weet ik dat op 8 september D'66 wederom toonaangevend in de Nederlandse politiek zal zijn. Want weet wel, congres, als er in Nederland in de naoorlogse jaren één partij is geweest die ideeën heeft aangedragen, waarvan de ideeën zijn overgenomen, die het gezicht van de politiek mede heeft kunnen bepalen, dan was het onze partij. Dan is dat D'66. En ik denk dat we vanuit het karakter dat we hebben, en dat we getoond hebben, een aantrekkelijke partij zullen zijn voor de Nederlandse kiezers. Daarom vind ik dat we de afgelopen maanden een goede discussie hebben gevoerd in de partij. Want dat laat zien dat we een levende partij zijn. Een partij die misschien door anderen liever niet zo levend wordt gedacht. Maar in onze kern, in ons hart staat de democratie gegrift. D'66 bewijst ook weer vandaag met onze wijze van besluitvorming, met onze wijze van meedoen aan discussies, dat D'66 waard is om in de Nederlandse politiek haar plaats te hebben. Democraten, graag laat ik de verdere gang van zaken in dit congres aan de congresleiding. Toch wil ik als partijvoorzitter een oproep aan u doen. Discussieer met alle inzet, maar doe dat met een warm hart en een koel verstand. De eenheid van de partij is van groot belang. Als wij straks tot besluitvorming zijn gekomen, besef dan Democraten, dat zo de democratie haar werk heeft gedaan en sluit dan de rijen. Datgene wat D'66 aan de kiezers heeft te zeggen kan dan met alle kracht van argumenten eensgezind overkomen. Ik dank u zeer. *(applaus)*

Van Berkom: Congresleiding, ik wil u vragen op verzoek van Jan Terlouw een brief namens hem voor te mogen lezen. *(leest de op de volgende bladzijde afgedrukte brief voor, waarna er stilte en vervolgens geroezemoes in de zaal is)*

Congresleiding: Ja, ik dank u. Ik geef het woord aan Zeevalking.

Zeevalking: Meneer de voorzitter. In zeker opzicht heeft het uur der waarheid geslagen. Ik zou een ordevoorstel willen indienen, en u willen vragen het congres voor te stellen om over deze verklaring van Jan Terlouw te discussiëren op een later tijdstip in de ochtend gezien de rijen die nog voor de deur staan, maar vóór de rede van de fractievoorzitter. *(applaus)*

Congresleiding: Ik maak op uit uw reactie dat u deze motie van orde steunt. *(volgt schorsing, waarna de motie van orde van Zeevalking "met zeer grote*

MINISTER VAN ECONOMISCHE ZAKEN

J.T./Y.v.d.W-T.

Den Haag, 17 juli 1982

Waarde Partijvoorzitter,

Al enige tijd heb ik sterk het gevoel dat het vertrouwen tussen de leden van D'66 en mij aanzienlijk is verminderd. Dit vermoeden is bevestigd door de uitslag van de schriftelijke stemming over de Kamer-candidaten. Daardoor is mijn geloofwaardigheid als kandidaat-lijsttrekker wezenlijk aangetast.

De discussie over de strategieresolutie die zo dadelijk zal worden gehouden dreigt, in de ogen van sommigen, te worden vertroebeld door de opvatting die ik koester over het leggen van blokkades. Daarom acht ik het juist om er niet vanmiddag eenvoudigweg van af te zien me kandidaat te stellen, maar U nu al mee te delen dat ik niet beschikbaar ben als lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen van 8 september a.s.

Met vriendelijke groet,

Aan de Voorzitter
van D'66

meerderheid" aangenomen wordt. De bespreking van de brief van Terlouw zou daarom na de "actuele politieke moties", maar ruim vóór de strategieresolutie (agendapunt 13), als agendapunt 8b plaats vinden.

Congresleiding: En dan komen we nu toe aan de behandeling van het nieuwe agendapunt 8b. Ik geef daarvoor het woord aan Frans Rogier.

Rogier: Congres, u heeft daarstraks via een motie van orde bepaald dat wij in agendapunt 8b een discussieronde openen over de mededeling, die de partijvoorzitter namens Jan Terlouw heeft gedaan inzake van zijn lijsttrekkerschap. Wij stellen dit agendapunt aan de orde en daarvoor gaan we af op degenen die daarvoor de sprekerslijst hebben ingetekend. Alvorens wij dit agendapunt aan de orde stellen willen wij even ingaan op de discussie die straks rond de strategieresolutie (*zie bijlage*) moet plaatsvinden. U weet dat daar een immense hoeveelheid amendementen en moties over zijn ingediend, en het zou aanbeveling verdienen wanneer daarvoor bepaalde afspraken gemaakt kunnen worden en daarvoor geef ik allereerst voor de orde van de strategieresolutie het woord aan Gerrit-Jan Wolffensperger.

Wolffensperger: Democraten, het zal u bij het lezen van het congresboek zijn opgevallen dat een groot aantal amendementen en wat dies meer zij, over de strategieresolutie ongeveer van gelijke strekking is. Wij zouden een poging willen doen om een aantal lijnen uit dat vrij grote geheel van resoluties te bundelen. En daarom zal eerst ik, en daarna Jacob Kohnstamm, een lijstje oplezen van voorstellen met daarbij de namen van ons beiden, wij ons even opwerpend als vertegenwoordigers van die twee lijnen. Met daarbij het verzoek of de indieners van die moties even willen overleggen, respectievelijk met Jacob Kohnstamm, respectievelijk met mij om te kijken of wij kunnen komen tot een vergaande vereenvoudiging van de discussie die straks plaats zou moeten vinden. (*applaus*)...

(Presidium): Dank u wel. Ik geef voor dezelfde opmerking van de orde over de strategieresolutie het woord aan Jacob Kohnstamm.

(deze "clustert" ook de moties en amendementen voor zijn lijn)

Congresleiding: Ik geef op verzoek nog even over hetzelfde punt van de behandeling van de moties het woord aan de voorzitter van het Hoofdbestuur.

Van Berkom: Ja, congres, ik doe dat om u helderheid te geven over datgene wat u nu is voorgehouden. Wat Wolffensperger gezegd heeft, dat gaat over de

blokkade CDA/VVD/D'66. Wat Jacob Kohnstamm gezegd heeft, dat gaat over een extra algemene ledenvergadering. Zodat u ... ook op de hoogte bent van wat de inhoud is van datgene wat zojuist opgelezen is. Het Hoofdbestuur kan zich overigens in deze stromingen vinden als het gaat over het bespreken daarvan.

Congresleiding: Dank u wel. Ik vind dat u dat uiterst subtiel geformuleerd hebt. Congres, wij zijn nu toe aan de bespreking van het ingevoegde agendapunt 8b ... en daarvoor heeft als eerste zich aangemeld voor een motie van orde: Aar de Goede.

De Goede: Voorzitter, congres. U hebt gelijk wanneer u begint met vast te stellen dat het congres vanmorgen naar aanleiding van de brief van Jan Terlouw het besluit heeft genomen daarover een discussie mogelijk te maken. U hebt - daar hebt u ook gelijk in - daaraan toegevoegd agendapunt 8b en dat volgt logischerwijs op agendapunt 8a. Ik denk dat velen met mij op dat moment alle consequenties van dat tweede deel van dat besluit niet geheel hebben overzien. Ik althans niet. Want wat is nu het geval? Op die sprekerslijst heb ik gezien staan 15 à 20 mensen ingeschreven. Dat betekent dat onze strategieresolutie naar de middag of op het allerlaatst van de morgen moet verhuizen, althans niet kan worden afgerond vóór de middag. 't Is nu kwart voor twaalf en de ochtend gaat dus heen met die discussie over de brief van Jan Terlouw. Wat heeft dat voor gevolg? In de middagpauze staat geprogrammeerd het verkiezen van de lijsttrekker. Ik neem natuurlijk aan dat die discussie over de brief van Jan Terlouw ook over de verkiezing van een lijsttrekker gaat, wie dat dan ook moge worden. Maar ik vind dat de discussie over de strategieresolutie beslissend en bepalend moet zijn voor de andere besluiten die vandaag worden genomen. (*applaus*)

Omgekeerd vind ik, voorzitter, mag ik dat woord dan wel gebruiken, het niet helemaal kosjer als we nu eerst 15 à 20 mensen laten discussiëren en ik voorzie dat er allerlei emotionele uitspraken, overigens terechte uitspraken, denk ik zo, zullen worden gedaan, die met z'n allen een claim leggen, niet alleen op een alsnog te nemen beslissing van Jan Terlouw, maar ook op de strategiediscussie die daarná moet worden gevoerd. Wat ik dus voorstel aan het congres, nu eerst (in afwijking van een eerdere beslissing) te gaan spreken over de strategieresolutie; dit met een stemming af te ronden en eerst daarná te vragen wie op basis van dat verkiezingsprogramma wat we vandaag vaststellen, en die dan aangenomen strategieresolutie, beschikbaar

wil zijn. (*applaus*) Dat lijkt mij de juiste volgorde, voorzitter, en hierbij doe ik dus dit formele voorstel om de discussie vanmorgen nu te gaan concentreren op de strategieresolutie. Dank u wel.

Congresleiding: Congres, er ligt dus nu een motie van orde ingediend door Aar de Goede om de bespreking van de brief van Jan Terlouw over zijn kandidatuur vast te bespreken nadat de strategieresolutie aan de orde is geweest. Deze motie is van grote importantie ten aanzien van de orde van de vergadering, omdat wij daarna ook nog te maken hebben met de verkiezing van de lijsttrekker, en omdat op die manier het totale programma van deze dag wezenlijk wordt beïnvloed. Daarom geef ik eerst het woord aan de voorzitter van het Hoofdbestuur.

Van Berkom: Ik wil graag het ordevoorstel steunen. Ik ben overigens van mening dat dan tegelijkertijd ook van de orde is dat nu niet de fractievoorzitter spreekt. Ik stel dus voor om nu te beginnen aan de discussie over de strategieresolutie. (*applaus*)

Congresleiding: Met andere woorden: het voorstel van orde wordt overgenomen. Waarbij echter noch de indiener noch het Hoofdbestuur zich uitsprekt is over een eveneens geagendeerd punt: de toespraak van de fractievoorzitter van de Tweede Kamer. Ik neem aan dat bedoeld wordt dat we nu onmiddellijk met de strategieresolutie beginnen, maar ik geef gaarne daarvoor eerst het woord aan de fractievoorzitter van de Tweede Kamer over het moment waarop zijn agendapunt dan het beste aan de orde zou kunnen komen. (*applaus*)

Brinkhorst: Voorzitter, als voorzitter van de fractie heb ik al twee maal tot u het woord mogen richten onder wat andere omstandigheden. Niet belangrijk is wat vandaag de fractievoorzitter zegt. Belangrijk is vandaag de koers van de partij; belangrijk is vandaag wie de politieke leiding van de partij zal hebben. Vandaar dat ik er de voorkeur aan geef om terug te treden ten aanzien van mijn toespraak tot het moment dat ten aanzien van die twee hoofdzaken duidelijkheid en uitspraken zijn gedaan. (*applaus*)

Congresleiding: Goed dames en heren, dan stel ik nu voor om nu allereerst te beginnen aan de bespreking van de strategieresolutie. En dan daarna de bespreking van de brief van Jan Terlouw en dan daarna de presentatie van de kandidaten voor het lijsttrekkerschap ... Kunt u daarmee akkoord gaan? (*applaus*) ...

Op initiatief van Jopie Boogerd worden nu ook nog niet "geclusterde" moties en amendementen tot één voorstel gebundeld: de zgn. "deur-open-cluster", zodat er globaal drie opties ter discussie staan.

(Presidium): Alvorens wij nu de strategieresolutie aan de orde stellen, schorsen wij de vergadering voor overleg over de indieners van de moties tot twaalf uur. (*schorsing*)

's-middags

Congresleiding: Ik ga nu het congres wederom openen en proberen jullie uit te leggen wat nu de bedoeling is... Om enige lijn in dit geheel te krijgen zijn wij gaan clusteren. Het is kennelijk al een gevleugeld woord geworden - Democraten doen het clusterend, ik vind het wel een goeie. Ik denk dat het het beste zou zijn als wij die drie clusters aangeven en ik zou ze willen noemen "deur open", "extra ALV" en "deur dicht". Ik denk dat het goed is voor de besluitvorming en voor alles dat daar verder op moet volgen dat u allen weet hoe de volgorde zal zijn en wat wij als congres het meest verstrekkende noemen.

Het is de gewoonte dat het meest verstrekkende voorstel als eerste in stemming wordt gebracht. Maar er zijn mensen die de deur dicht het meest verstrekkende vinden, en er zijn mensen die de deur open het meest verstrekkende vinden. (*hilariteit*) Vandaar dat ons voorstel is om eerst maar eens bij u te gaan peilen wat het congres het meest verstrekkende vindt. Daartoe zou ik een peiling willen doen en aan de stemcommissie willen vragen om dadelijk de peiling van ons in stemming te brengen. Ik zou willen voorstellen - en ik neem de volgorde willekeurig, wij zijn neutrale voorzitters, om de "deur open" als meest verstrekkende voorstel te nemen... (*na enig geharrewar wordt dit voorstel in stemming gebracht en verworpen*)

Congresleiding: Congres, voor alle duidelijkheid de stemming of peiling heeft uitgewezen dat we beginnen met de kant van de deur dicht. (*applaus*)...

begin bespreking strategieresolutie

Congresleiding: Democraten, wij zullen nu beginnen met de algemene sprekersronde en daarvoor krijgt iedereen maximaal twee minuten. Er zijn namelijk 33 mensen die zich aangediend hebben. Dus ik denk dat u dat toch al een aardig

tijdje zult moeten aanhoren...

Klein: Congres, er zijn in hoofdzaak drie lijnen. Eerst de strategie-resolutie van het Hoofdbestuur, die stelt dat aan het eind bij een bepaalde combinatie die ons allen niet welgezind is, de deur dicht zit. Dan is er een tweede lijn en die zegt dat wij ons alleen programmatisch dienen te profileren en wie met ons meedoet, die is welkom. Dan is er een derde lijn die zegt: ho, ho, daar gaat dan een ALV over beslissen, terwijl wij uitspreken een duidelijke voorkeur. Ik zou daarom voor amendement 1029 en 1032 (waarin zowel de algemene regionale vergadering van Gelderland als het amendement van Jan Vis) uw belangstelling willen vragen. Omdat die zeggen: onze voorkeur is duidelijk. Ik denk dat daar niemand een misverstand over heeft. Alleen wij tillen aan die voorkeur zó zwaar dat wij daar een buitengewone ledenvergadering voor willen hebben. En dat wij niet op voorhand alle mogelijke politieke formaties onbespreekbaar stellen. Dank u wel.

Ova: Congres, heel kort. Ik wil me bij de vorige spreker aansluiten, alleen met een motivering die ik hier nog niet gehoord heb. Er zijn vorig jaar mei verkiezingen gehouden en normaal loopt dat dan tot 1985. De Partij van de Arbeid is dit jaar mei uit de regering gestapt. Ze weten bliksemgoed, denk ik, dat er straks, 8 september, wellicht een meerderheid van VVD en CDA uit de bus komt. Dat betekent, en dat weet de Partij van de Arbeid ook en dat wisten ze ook in mei toen ze uit het kabinet stapten, dat er wellicht in de komende periode kruisraketten geplaatst worden in dit land. Vandaar dat het laatste strijdpunt van de Partij van de Arbeid, "geen plaatsing van kruisraketten in Nederland", een merkwaardig strijdpunt is want het is al lang ingeleverd. Daarom denk ik dat D'66, en dan sluit ik me dus aan bij de lijn Vis, niet die combinatie VVD en CDA moet uitsluiten al was het alleen maar om te voorkomen dat er in Nederland kruisraketten geplaatst worden. Dank u. *(applaus + boe-geroep)*.

Boogerd: Democraten, dit is een cruciaal congres. Cruciaal voor ons voortbestaan. Toen ik in 1969 lid werd van deze partij, was dat om haar programma. En het was om haar politieke manier van doen en om haar politieke zienswijze. En toen ik in 1976 Jan Terlouw steunde in zijn handtekeningactie was dat omdat ik vond dat deze partij niet mocht verdwijnen. En als ik dan

nu na het uitkomen van de concept-strategieresolutie van het Hoofdbestuur de discussie aanhoor, dan kom ik tot de conclusie dat wij gereduceerd zijn tot met wie we wel willen samenwerken en met wie we niet willen samenwerken. (*applaus*) Congres, ik wil u zeggen dat ik pal sta achter een lijsttrekker die voldoende politieke marge heeft om zijn politiek program te verdedigen. En dat betekent dat wij moeten kiezen voor een motie of een amendement dat in ieder geval de deur naar CDA en VVD niet dichtgooit, niet omdat we daar vóór zijn maar omdat we dan gereduceerd worden met wie we wel willen samenwerken en met wie we niet willen samenwerken. (*applaus*) ... Ik wil graag nog even afronden. Daarenboven congres, ben ik van mening dat met de hoofdbestuurresolutie wij ook de deur dichtgooien naar PPR en EVP. Hebben we daar wel eens aan gedacht? Dank u wel.

Van Tets: Dames en heren, nog geen drie maanden geleden zei fractievoorzitter Brinkhorst dat wij er niet zijn om een rechts kabinet te versterken. (*applaus*) Ik vraag hem en het Hoofdbestuur om die belofte in te lossen. Nu, en na september. Want waar gaat het nou om? Om de taktiek voor na de verkiezingen of om de keuze voor de kiezer nú. Waarom zou een kiezer stemmen op Perspectief '86 als wij uiteindelijk toch wel meegaan met Wagner, vertaald door Van Agt? (*applaus*) Wat heeft die kiezer aan ons "redelijk alternatief" als we ons bereid verklaren om het zonodig weg te geven aan Van Agt/Wiegel. Ons motto is altijd 'verantwoordelijkheid'. Die verantwoordelijkheid moeten wij de kiezer gunnen. Wat komt eerst, minder financieringstekort of een eerlijke verdeling van de inkomens? Daar gaat het dus om en dat is de keus die wij aan de kiezer moeten voorleggen. (*applaus*) Ik pleit dus onomwonden voor de lijn "de deur dicht", zeg maar "Wolffensperger/Mik"... Principieel vind ik dat wij moeten afwijzen al dië moties en amendementen, die het congres om een uitspraak vragen in september na de verkiezingen. Dat is de omgekeerde volgorde! De partij bepaalt haar strategie en gaat daarmee naar de kiezers, en niet andersom! (*applaus*) Dames en heren, toch: de politiek is persoonlijk. Wij hebben een nare dag vandaag hier. Maar ik wil u zeggen: je moet over het persoonlijke kunnen praten en dat wil ik doen. Wat wij in ons banier voeren is verantwoordelijkheid. Dat betekent: voor jezelf en de ander. Het betekent: elkaars mening respecteren. Jan Terlouw heeft zijn mening duidelijk gemaakt, die moeten wij respecteren. Hoe pijnlijk en hoe afschuwelijk het ook is een verlies te moeten voelen, maar dat moeten wij onder ogen zien. (*applaus*)

Van Woerden: Mevrouw de voorzitter, dames en heren. Het Hoofdbestuur geeft in haar toelichting op de strategieresolutie als hêt argument om wederom een resolutie aan te nemen: "dat is een voortzetting van een goede traditie". Hetgeen eigenlijk betekent: "het is zo omdat het zo is". Nu kenmerkt D'66, een veranderingsgezinde partij, zich door normen en waarden geregeld te toetsen op doel en nut. Geen dogma's dus. Uitgerekend D'66 verheft de strategieresolutie tot dogma. (*applaus*) Een strategieresolutie is zowel voor D'66 intern als voor de verkiezingen vernietigend. Want, als een coalitie samen met VVD en CDA op voorhand juist wel of juist niet wordt geblokkeerd is het voor vele D'66-ers onaanvaardbaar. Voor de goede orde: wat er ook uitkomt, ik blijf mijn partij trouw. (*applaus*) Het is politiek fatsoen, hoor je wel, om vooraf kenbaar te maken met wie je wel en niet in zee wilt. Dames en heren, dat is maar betrekkelijk. Een strategieresolutie negeert namelijk de uitspraak van de kiezers. En dat is in een democratie zeker niet fatsoenlijk.

Wolffensperger: Democraten, realiseert u zich alstublieft waar het vandaag om gaat. Het gaat er niêt om dat wij straks allemaal tevreden naar huis gaan. Het gaat ook niet, en laten we dat alstjeblijft goed vasthouden, om personen. Absoluut niet. Waar het om gaat is dat wij een uitspraak moeten doen vandaag, die ons in staat stelt om de onmiskenbare problemen waar deze partij mee geconfronteerd wordt, het hoofd te bieden. Problemen van een teruglopende kiezersgunst, problemen van een pers waar we vaak over gepraat hebben. En ieder van u zal hebben geconstateerd dat bij de analyse van de oorzaken je altijd op dat ene punt stuit: onduidelijkheid over de plaats van D'66. Waar staan we in het politieke spectrum? D'66 wie ben je, wat wil je?... Wij zelf hebben er best een antwoord op, maar we zijn er niet in geslaagd het naar de kiezer te vertalen. Op de lange termijn moet dat niet door middelen als blokkades van bepaalde coalities. Ik ben het volstrekt met bijna iedereen van u eens dat dat nooit de uiteindelijke lijn van deze partij mag zijn. Maar vóór 8 september hebben wij geen ander middel meer. Vóór 8 september kunnen wij onze reeks programmatische alternatieven, die we te lang verwaarloosd hebben, niet meer op tafel leggen. Vóór 8 september zullen we op andere, en misschien in uw ogen, wel iets bottere middelen, duidelijk moeten maken waar we staan. Democraten, D'66 is een onafhankelijke, progressieve partij. Wij zelf hebben ons in de positie gemanoeuvreerd dat we het zelf wel weten, maar de kiezer niet. En dat we dus ons in een positie bevinden

dat we de plaats van D'66 in het politieke spectrum aan zullen moeten geven door duidelijk uit te spreken dat we niet zullen toetreden tot een conservatief kabinet. (*langdurig applaus*) Doen we dat niet, dan is één ding het gevolg: een maximale moordende politieke onduidelijkheid aan de vooravond van de verkiezingen van 8 september. (*applaus*)

Geurtsen: Beste Democraten. Een partij die zichzelf respecteert probeert haar programma te realiseren en gaat bij voorbaat niet andere partijen uitsluiten. Het is de bedoeling om in deze verkiezingstijd te proberen het programma op een zo goed mogelijke manier uit te voeren. Daarom de deur open. (*applaus*)

Van Wijk: Democraten, in de politieke verhoudingen in Nederland ten aanzien van het beleid ... zijn geen opmerkelijke veranderingen te bespeuren. Je zou je kunnen afvragen, en die vraag is wel eens eerder gesteld: noem mij vijf progressief-liberale VVD-ers die op landelijk niveau in een kabinet CDA-VVD en D'66 een progressieve bijdrage kunnen geven. Ik denk dat dat gewoon op dit ogenblik utopia is. Twee conservatieve partijen plus D'66 betekent dat onze invloed nog minder is dan in het huidige interim-kabinet. Waarin er zelfs mensen zijn die een dubbele ministerspost hebben. De kiezer stemt ons uit de markt door in meerderheid voor VVD/CDA te kiezen. Zeker als wij niet duidelijk zijn voor de kiezer. De kiezer moet over de streep getrokken worden, die gevormd wordt door CDA en VVD. We missen bij deze beide partijen de inspiratie om in Nederland en ten aanzien van initiatieven in Europa, in het parlement en overal waar Nederland opereert, daar missen wij van deze beide partijen de grote initiatieven... Er is in feite toch maar één keuze en die HB-resolutie is op dat punt jammer genoeg niet zo duidelijk geweest... Maar voor mij is de lijn duidelijk. Zeg toch maar voor die verkiezing waar je staat in dat spectrum. Trek die kiezer, die stemt op CDA en VVD, op basis van je programma naar je toe; die progressief-liberalen, die progressief sociaal-liberale koers. U kunt alles bij D'66 vinden. Stem dus toch maar voor een gesloten deur. Dank u.

De Goede: Mevrouw de voorzitter, Democraten. D'66 is opgericht om de kiezers duidelijkheid te verschaffen. 16 jaar geleden bestond die niet. De mensen mochten een hokje rood maken, maar kiezen kon men niet. Dat

deden de regenten in de kamertjes na de verkiezingen. Daar willen wij niet naar terug. De invloed op de regeringsvorming hebben wij altijd gepredikt in onze partij. De stemmer echt tot een kiezer te verheffen. En dat eerste geloofsartikel van onze partij dat 16 jaar lang onomstreden is geweest dat mag vandaag niet over boord worden gezet. (*applaus*) Zeker, we spreken voorkeuren uit, maar ieder begrijpt dat een heel reële situatie ontstaat op 8 september, waarbij CDA en VVD een meerderheid zullen halen. Welnu, niemand legt een blokkade. Als de kiezers dat willen dan komt er dat kabinet maar wij horen daar niet bij. (*applaus*) Zeker, wij roepen onze kiezers op om CDA en VVD van een meerderheid af te houden. Tegelijkertijd zeggen we tegen onze zelfde kiezers: sta ons wel toe hen eventueel aan die meerderheid te helpen. Wie dat begrijpt mag het zeggen. Dat is niet uit te leggen! In Amsterdam heb ik een paar weken geleden gezegd dat ik me voor het eerst in 16 jaar beschaamd heb gevoeld door uitspraken die gaan in de richting "wij zijn voor alles in zonodig". Natuurlijk niet van harte, dat besef ik best, maar "wij zijn voor alles in". En dat kan niet in onze partij, en ik weet dat zeer velen met mij dat in de partij zullen voelen blijkens alle onrust, blijkens alle uitspraken, van de afgelopen weken. Ik hoop dat u vandaag niet aan die schaamte voorbijgaat, dat u allen tegen die hoofdbestuursresolutie stemt, zolang daarin de mogelijkheid staat om aan een rechts kabinet deel te nemen, dat u stemt voor de lijn die in andere resoluties is aangegeven. Ik hoop dat u de breuk met het verleden vandaag niet aangaat, dat u de breuk met het geloof in D'66 niet aangaat, dat u de kiezers duidelijkheid verschaft op 8 september. De schade is al groot, dat zal geen verkiezingsoverwinning op 8 september worden. Maar ik waarschuw dit congres ten zeerste: als u alle deuren naar iedereen openzet dan is het afgelopen met deze partij. (*applaus*)

Nypels: Clubgenoten, Democraten. Met strategieresoluties wint men geen verkiezingen. Verkiezingen win je met een goed program. En dat hebben we. (*applaus*) Persoonlijk ga ik er van uit dat een formele blokkade principieel onjuist, praktisch verwerpelijk, electoraal dodelijk is. (*applaus*) Principieel onjuist omdat een zelfstandige politieke stroming zich nimmer mag afhankelijk maken van het lot van andere politieke partijen. (*applaus*) Praktisch verwerpelijk omdat we moeten laten blijken geleerd te hebben van het van crisistoestand naar crisistoestand gaan in dit land, omdat

niet, zelfs niet met de partij die onze voorkeur heeft en had, te regeren bleek te zijn. Dat is een les. (*applaus*) Electoraal dodelijk omdat de kiezers de buik vol hebben van uitsluitingen van partijen onder elkaar. Men weet dat de toestand zo ernstig is dat er geregeerd moet worden en dat de heren in Den Haag, dat zijn wij eigenlijk, tesamen moeten zorgen dat er een werkbaar kabinet komt om die grote problemen aan te pakken. De kiezers hebben de buik vol van uitsluitingen. (*applaus en boe-geroep*) Toch is dit niet de reden dat ik u dit kom vertellen. Het gaat om iets anders. Mijn vraag is: steunt u de hoofdbestuurresolutie en ik zal u zeggen waarom. Allereerst is het zo dat die hoofdbestuurresolutie aangeeft een duidelijke lijn van onze voorkeur. Want over de voorkeur van de kabinetten is in deze partij geen verschil van inzicht. (*applaus*) De duidelijke lijn wordt aangegeven. Maar wat nu gebeurt: we zijn bezig met punten en komma's aan het einde van de rit ergens in een coalitie vast te stellen. En als we hiermee doorgaan dan zeg ik u: dan is dat het einde van de partij. Want wat gebeurt is een herhaling van wat in Biddinghuizen is gebeurd. In Biddinghuizen, congres van D'66, was precies dezelfde richtingsstrijd die hier nu is. Dat heeft geleid tot de electorale neergang van D'66. D'66 is weggevaagd. Dat mag zich niet herhalen. Vandaar dat u duidelijk moet zijn, ik vraag u twee dingen te doen. Allereerst vast te stellen wat u zelf wilt wat die strategieresolutie betreft en dan zich af te vragen of u zich voldoende kunt vinden in de HB-resolutie. Of u daarmee kunt leven, zo dat we eenheid in de partij kunnen bewaren, want alleen met eenheid winnen we deze verkiezingen, dat wil ik u zeggen. Daar is geen alternatief! (*applaus en boe-geroep*)

Hettema: Congres, naar mijn smaak zijn wij met één ding op dit moment bezig en dat is de droom te vervullen van CDA, PvdA en VVD, namelijk om ons te presenteren en zeggen hier zijn we. We zijn ons aan het manouvreren in een volstrekt afhankelijke richting. Het is naar mijn smaak niet verbazingwekkend dat er wordt gelachen om de vierde stroming want waar blijft ons lef en onze moed om alleen maar te zeggen: jongens, wij hebben een goed beleidsplan. Wij willen maar één richting en dat is de richting van ons beleidsplan. Wij willen een kabinet verwezenlijkt zien, waarin ons beleidsplan optimaal te herkennen is, in plaats van alleen maar te zeggen: CDA hoe reageer je op dit en VVD hoe reageer je op dat? Ik denk dat wij bezig zijn onszelf te gronde te richten, terwijl we iets

in handen hebben waarmee we kunnen zeggen: Hé jongens, hier staan we, dáárvóór kun je kiezen, dát is onze lijn en dáárin zijn we duidelijk. Dank u wel. (*applaus*)

Heskamp: Voorzitter, congres. Ik zal niet proberen door stemverheffing u te overtuigen, want ik denk dat dat niet lukt, maar ik zal u wel vragen de lijn-Wolffensperger te ondersteunen. (*applaus*) D'66 is een partij die "anders links" is. D'66 is een partij die is opgericht om het beleid in Nederland te veranderen; die is opgericht om de politieke verhoudingen in Nederland te veranderen. Wij waren de partij die sprak over staatsrechtelijke hervormingen, over het doorbreken van bestaande blokkades, "ijzeren ringen" rond de besluitvorming. Als wij de mogelijkheid suggereren dat wij zouden kunnen toetreden, maar tegelijkertijd zeggen: we doen het uiteraard toch niet, dan blijft er van al die duidelijkheid, van al die staatsrechtelijke vernieuwingen helemaal niets over. En dan kan ik het de kiezers niet kwalijk nemen dat ze D'66 niet begrijpen. En D'66 is wel degelijk te begrijpen. Vanmorgen hebben we tot mijn grote vreugde uitgesproken dat als het aan D'66 ligt die kernwapens er voorlopig niet inkomen. Zo zijn er nog vele, vele punten. D'66 is een duidelijke, vooruitstrevende, vernieuwingsgezinde partij en dat moet het blijven. D'66 is niet opgericht om rechts aan een meerderheid te helpen of rechts de meerderheid te helpen houden. Steunt u daarom de lijn-Wolffensperger. (*applaus*)

Eisma: Congres, het grote discussiepunt is: wel of niet de mogelijkheid open houden voor samenwerking in een kabinet met CDA-VVD, dat is zelfs een Euro-parlementariër duidelijk. De voordelen van zo'n intentieverklaring ken ik; de nadelen zijn mijns inziens veel groter. Belangrijkste nadeel is dat we op deze manier afwijken van onze lijn gedurende de afgelopen pakweg 12 jaren van ons bestaan. Wij hebben altijd onze progressieve instelling laten zien, behalve met ons programma óók door samenwerking met andere vooruitstrevende, veranderingsgezinde partijen. En deze kenmerken vind ik in de combinatie CDA-VVD niet terug. De combinatie die mijn voorkeur heeft is die van VVD, Partij van de Arbeid en D'66. Dit zal in september nog niet haalbaar zijn. Doch de droom van een CDA in de oppositie zal eens werkelijkheid moeten worden. (*langdurig applaus*) Maar naast applaudiseren zult u d'r als congres en als partijlid

hard aan moeten werken. En vanuit onze unieke bemiddelingsrol zullen wij een werkplan hiertoe voor de komende jaren moeten maken. En vanuit deze plaats vraag ik het HB daarover een plan op te stellen. Opdat we aan de slag kunnen. Voorzitter, laten wij onze traditie van maximale duidelijkheid over de toekomstige regeersamenwerking handhaven. En ons onder meer daarin onderscheiden van de andere partijen. Ook van de Partij van de Arbeid. Evenals bij de verkiezingen in 1981 zullen de stemmers dit op 8 september van '82 weten te waarderen. Daarvan ben ik overtuigd. (*applaus*)

Fokkink: Voorzitter, ik zou willen beginnen met het Hoofdbestuur te vragen om deze discussie serieus te nemen en niet bij voorbaat te willen proberen om de HB-resolutie er door te drukken. Het lijkt mij dat dat toch een miskennis is van de inzet die veel partijleden hebben gehad om hier te komen en mee te discussiëren. Het is een verzoek en ik hoop dus dat het Hoofdbestuur niet alle wijzigingsvoorstellen bij voorbaat afwijst. D'66 is een beleidspartij, dat wil zeggen dat wij afhankelijk zijn van de instemming en de overeenstemming die wij bereiken met elkaar. Wij stoelen niet op een vakbeweging, het kerkvolk of de hogere inkomens, dus wij moeten het echt hebben van de eensgezindheid die wij bereiken. Een eensgezindheid die stoelt op program en strategie. Wij zijn niet in een comfortabele meerderheid dat ons program zonder meer uitgevoerd kan worden. We kunnen geen strijdpunten inbrengen of wat dan ook meer. We zijn afhankelijk van program en strategie. De strategie moet aangeven in welke richting wij bereid zijn om compromissen te sluiten. De HB-resolutie is op dat punt vaag. Met name punt B laat alles open. En vorig jaar was het argument dat als je de deur naar CDA en VVD open laat, dat dan de leider van de CDA de combinatie van D'66, CDA en PvdA onmogelijk zal maken, en de leider van de VVD de combinatie van PvdA, D'66, VVD onmogelijk zal maken. Omdat ze weten dat je dan altijd naar die derde mogelijkheid, die je zelf geopperd hebt, dat je daar naar toe terug moet. Dat is een stuk afhankelijkheid. Het openlaten van die deur maakt je afhankelijk van de strategie van CDA en VVD. (*applaus*) Ik denk dat moties en amendementen die zeggen van: je moet helemaal niet over de strategie praten, je moet geen keuze doen; ik weet het niet, één maand regeren met het CDA brengt ons kennelijk tot het idee dat we éénzelfde soort positie moeten gaan innemen als het CDA. Maar in Nederland is er maar één partij die niet hoeft te kiezen en dat is het CDA, omdat die altijd de regeringspartij is en omdat

onder andere D'66 ook bereid is om die positie van CDA als regeringspartij steeds in stand te houden. En ik denk dat daar ook eens een keer een einde aan moet komen. En alle discussies die gaan om alleen het program inzet van de verkiezingen te maken, alleen met het program in zee te gaan, die zijn illusies want die geven niet aan in welke richting je compromissen moet gaan sluiten. (*applaus*)

Van den Brandhof: Voorzitter, congres. Ik zou eerst een vraag willen stellen aan het Hoofdbestuur. Het Hoofdbestuur heeft in de laatste adviesraadvergadering toegezegd dat er een programvergelijking gemaakt zou worden tussen de vier grote partijen opdat bij de strategieresolutie op grond van die programvergelijking zakelijk gediscussieerd zou kunnen worden. Ik zie gaarne de uitkomst van die programvergelijking tegemoet. Goed, nu de resolutie zoals die er ligt. De HB-resolutie spreekt naar mijn oordeel terecht een voorkeur uit voor regeren met de Partij van de Arbeid. Kiezers mogen weten, nee moeten weten, naar welke regeringscombinatie onze voorkeur uitgaat. En de PvdA blijft onze natuurlijke bondgenoot. Hoewel ze zelf D'66 onder luid applaus uit hun strategieresolutie menen te moeten verwijderen en bijvoorbeeld in Noord-Holland de voorkeur gaven aan het vormen van een College van Gedeputeerde Staten met de CPN boven D'66. Maar daar staat tegenover dat hun uitgangspunten dicht bij die van ons liggen en dat ze uitstekende ministers kunnen leveren. Zo denk ik bijvoorbeeld dat ons vertrouwen in de vorige minister van Buitenlandse Zaken groter kan zijn dan in de huidige. (*applaus*) Ik meen dan ook op grond van deze overwegingen dat alle moties en amendementen die er op gericht zijn om alle deuren open te laten en geen voorkeur uit te spreken moeten worden verworpen. En dan de blokkade. De blokkade van het CDA/VVD-kabinet. Moet die nou formeel worden uitgesproken, de lijn-Wolffensperger, of moet die in feite materieel worden uitgesproken, zo lees ik de HB-resolutie. Anders gezegd: de HB-resolutie noemt die kans zeer gering. Hoe groot is het verschil tussen zeer gering en nul? We dreigen de partij te splijten over een volstrekt theoretische vraag. Immers, de kans dat dit probleem zich werkelijk voor zal doen, dat D'66 de kans zal krijgen uitgenodigd zal worden; werkelijk zal overwegen toe te treden tot het kabinet CDA/VVD, ik denk dat in die kans hier eigenlijk niemand gelooft. Ik ben dan ook op grond daarvan warm voorstander van de oplossing om de discussie dan pas te voeren wanneer dat echt mogelijk zal blijken: op een

extra ALV die dat besluit dan zou moeten nemen. De kans is het grootst dat de feiten dat zullen achterhalen. Dank u wel.

Van Baaren: Politieke geestverwanten. Welke functie heeft D'66 vraag ik mij af? Die van getuigenispartij of die van een partij die via bestuurlijke invloed zijn programma wil verwezenlijken? En die bestuurlijke invloed noemen we ook wel eens macht. Ik ben lid geworden van deze partij in verband met die tweede mogelijkheid en duidelijk niet met de eerste. Maar als ik de eerste had gekozen had ik net zo goed lid kunnen worden van bijvoorbeeld de PPR, die programmatisch niet al te ver van ons afstaat. Macht heb je nodig voor het verwezenlijken van je ideeën. En dat ervaar ik als Statenlid al vier jaar lang in de Staten van Gelderland, waar we die macht node missen. En als wij nu bij voorbaat blokkades gaan opzetten dan zetten wij ons bij voorbaat op "mat". En dat lijkt mij tactisch niet juist voor ons als partij. Juist het feit dat de Partij van de Arbeid, en ik mag dat nog altijd onze natuurlijke bondgenoot noemen, zou merken dat wij ze weleens zouden kunnen gaan inruilen voor een andere partij versterkt onze onderhandelingspositie. En dan nog: de combinatie CDA-VVD-D'66 zie ik zeker niet snel ontstaan. Ik zie haar voor mezelf helemaal niet ontstaan. En waarom niet? Omdat de programma's van de drie verschillende partijen eigenlijk praktisch onverenigbaar zijn. En juist daarom moeten wij die combinatie niet bij voorbaat uitsluiten, om tactische overwegingen. En laat dan te zijner tijd een extra ALV daarover beslissen.
(applaus)

Van Tiel: Voorzitter, congres. De logica gebiedt mij te zeggen dat een deur die op een kier staat open is. We hoeven dus alleen maar te besluiten of we die deur open laten of dicht naar dat VVD/CDA/D'66-kabinet. Dat heeft te maken met duidelijkheid. En ik vind dat we die deur met een flinke klap in het slot moeten gooien als we tenminste vinden dat er geen nieuwe kerncentrales bij moeten komen en de bestaande gesloten moeten worden; als we vinden dat nieuwe kernwapens niet geplaatst moeten worden; als we vinden dat de koppeling tussen minimumloon en minimumuitkering gehandhaafd moet blijven; als we vinden dat de milieuproblematiek niet ondergeschikt gemaakt mag worden aan de economische; en als we vinden dat het emancipatiebeleid niet het slachtoffer mag worden van bezuinigingsdriften. Ook als we vinden dat democratisering van het binnenlands bestuur

en het bedrijfsleven snel vorm moet krijgen. En tot slot zeg ik het Ernst Bakker na: 'Waarom was D'66 ook al weer opgericht?' Democraten, doe de deur dicht, het tocht! (*applaus*)

Engwirda: Voorzitter, congres. NRC-Handelsblad sprak een paar dagen geleden over de strategische chaos als de situatie waarin de partij op het ogenblik is beland. Dat is misschien voor een anarcho-liberale partij wel een compliment, maar ik denk dat er grenzen zijn. Ik denk verder dat er binnen de partij een serieus politiek probleem zou zijn als de helft van ons hier aanwezig zou kiezen voor een coalitie met CDA en VVD en de andere helft voor een coalitie met de Partij van de Arbeid. Dat is niet het geval. Ik denk dat een zeer grote meerderheid van D'66 verwacht dat wij het verkiezingsprogramma als uitgangspunt nemen, maar dat het best kunnen realiseren in een coalitie met de Partij van de Arbeid. (*applaus*) Als dat zo is dan praten we op het ogenblik over een schijnprobleem en dan zijn we ten diepste verdeeld over een hoop hete lucht. (*applaus*) Dames en heren, D'66 moet vandaag de rijen sluiten, op welke lijn dan ook. Er moet vandaag een einde komen aan die strategische chaos. Om dat te bereiken hebben Stijn Verbeeck, Jacob Kohnstamm en Dick Tommel en ik motie 2014 opgesteld. Die motie is bedoeld als een nadere uitwerking van de HB-resolutie. De motie geeft aan waarom die kans van samenwerking met CDA en VVD inderdaad zeer gering is. Bovendien vraagt de motie om een congres in het geval die samenwerking in de formatie aan de orde zou komen. Ik roep u op die motie te steunen. Ik dank u wel. (*applaus*)

Schonk: Democraten, Maarten Engwirda legt u voor te besluiten dat een kans om toe te treden tot een CDA/VVD-kabinet zeer klein zal zijn. Over die kans, hoe groot die is kunt u vandaag beslissen. Stelt u zich voor dat het kabinet wat hier nu zit, het CDA/D'66-kabinet, dat dat ook nog de verantwoordelijkheid had van de VVD. Dat we dus die paar kleine dingen, waarin wij met die D'66-ers het voor mekaar krijgen om de conservatieve voorstellen van de VVD tegen te houden, dan zouden moeten inleveren om het kabinet te redden. Het kan niet zo zijn dat Democraten, ... progressieve liberalen, meedoen met hun opponenten, de conservatieve confessionelen. En dat zou de politiek zijn waarin de conservatieven en de confessionelen verreweg de grootste meerderheid hebben. Daarin kan D'66 haar progressief-liberale politiek niet realiseren. Wij staan voor grote

problemen in dit land. Ik denk dat D'66 twee dingen moet doen: a. aan de kiezers aangeven wat haar programmatische oplossingen zijn voor de problemen; maar b. ook zeggen dat we die programmatische oplossingen waar zullen maken in de onderhandelingen. We hebben in 1966 toch ook met z'n allen moeten concluderen dat een programma op zich geen garantie is voor de uitvoering van dat programma. Voor de uitvoering van dat programma ben je afhankelijk van anderen. Het CDA kan het zich misschien permitteren, D'66 niet. En waarom niet? Juist omdat we ons programma serieus nemen. Wij moeten de kiezers de zekerheid geven dat onze onderhandelaars niet alle marges hebben, maar alleen maar dië marges waardoor ons programma overeind blijft en dat is niet de marge om samen te gaan met het CDA en de VVD. (*applaus*)

Gertsen: Congres, er is veel gesproken over blokkades, we hebben ontzettend veel argumenten voor en tegen gehoord. Het doel van al die discussies is toch te voorkomen dat D'66 een bijwagen wordt in de Nederlandse politiek. Wij hebben in Overijssel zeer uitvoerig daar over gediscussieerd en wel op een wat afwijkende wijze. Wij hebben die conclusie waar we toe gekomen zijn, die ook een beetje afwijkend is, neergelegd in een amendement (1017). De basis van dat amendement ligt erin, dat wij vinden dat D'66 niet mee zou moeten doen in een kabinet als we daarvoor in het parlement niet noodzakelijk zijn. Want wat gebeurt er namelijk als de twee andere partijen - die dan ongetwijfeld een stuk groter zullen zijn - de meerderheid hebben en wij erbij zitten. Dan zijn er twee mogelijkheden... Als ze het met elkaar eens zijn, wat is dan de rol van D'66? We kunnen ons dan niet profileren, anderen gaan ongetwijfeld strijken met de eer; eigenlijk komt het er op neer dat we dan onnodig zijn. Zijn ze het oneens, dan hebben we een brugfunctie te vervullen, een hele schone gedachte. Dat is tot op heden niet gelukt en wij verwachten ook niet dat het in de toekomst zou lukken. Dit is eigenlijk het belangrijkste van ons amendement op de resolutie van het Hoofdbestuur...

Veldhuizen: Mevrouw de voorzitter, beste Democraten. Ik denk dat er geen misverstand over mag bestaan dat we het vandaag allemaal eens zijn over het feit dat we niet deel willen uitmaken van een coalitie die niet overwegend progressief van karakter is. Ik denk dat dat voor iedereen centraal staat. De vraag is alleen: hoe willen we daarmee de verkiezingen ingaan.

Willen we formeel blokkeren, willen we materieel blokkeren. Ik moet zeggen dat ik in eerste instantie niet zo verschrikkelijk veel problemen met de hoofdbestuursresolutie heb, maar dan kom je aan de uitleg, want: wat zit daar dan in? Er zit onderhandelingsruimte in om andere partijen mogelijkwijs te pressen tot een wat meer D'66-gericht beleid. Maar we zeggen er tegelijkertijd bij dat we dat onderhandelingsinstrument niet zullen gebruiken, want we willen alleen maar in de coalitie blijven. Dus ik denk dat er dan een overbodige kier is. De kier wordt gevaarlijk daar, waar de mogelijkheid van de 'Van der Grinten II-variant' zal ontstaan: als de formateur/informateur ons met gezwinde spoed in een situatie zou manouvreren, waarin we op dat moment misschien te weinig ruimte hebben om nee te zeggen. Als het alleen gaat om onderhandelingsvrijheid, die we niet willen gebruiken, dan lijkt die overbodig. Zijn we dan afhankelijk van andere partijen? Ja, we hebben het programma uit te voeren in combinatie met een aantal partijen, waarvan je vindt en verwacht dat je dat het beste kunt realiseren en ik denk dat we ons moeten realiseren dat de pendule, de slinger, uit de politieke pendule niet van links naar rechts kan zwingelen, maar dat ie ergens net over de rechterkant van de streep ophoudt. En dat betekent dat je veld is afgebakend en dat je in onafhankelijkheid moet zeggen dat je onder de omstandigheden in de komende jaren waarschijnlijk alleen maar aan die kant van die streep politiek kunt bedrijven. Dat is de randvoorwaarde voor progressieve politiek, dat betekent dat wij daarmee de kiezer duidelijkheid geven, de kiezer aangeven dat we aan de linkerkant van de streep staan en daar heeft de kiezer recht op. En ik denk dat dat het belangrijkste is wat we vandaag zouden moeten besluiten.

Bestman: Dank u wel voorzitter. Dames en heren Democraten. Het is eigenlijk een beetje een wonderlijke geschiedenis met dat D'66. Toen Hans van Mierlo in 1967 - toen was ie kennelijk ook al met allerlei wapentuig bezig, uitmondende in 1982 in een voortreffelijke minister van defensie - toen heeft hij de "ontploffingstheorie" ontwikkeld en we vonden die allemaal prachtig en we omhelsden hem zelfs. Maar niet wetende en ook niet kunnen vermoedende dat D'66 het zelf zou zijn die het best op de eigen partij deze theorie in praktijk zou brengen. U weet wat er gebeurde. In 1967 tot en met '72: het ging toen om de progressieve samenwerking. Minder winst in '71; halvering van de fractie in '72; bijna opheffing van

de partij in 1974. Dat was het resultaat van de duidelijkheid van toen. We hebben toen in '67 gekozen voor een beleid waarvan we zeiden: het gaat ons vooral om het programma. We moeten inhoudelijk zijn naar de kiezer toe en vertellen waarom het ons als D'66 begonnen is. Dat is uitstekend over het voetlicht gebracht, want onze winst was groter dan ooit tevoren. Toen kwam in 1981 wederom die zogenaamde duidelijkheid. We blokkeerden tesamen VVD en CDA in één kabinet. Het gevolg was dat we opeens winst haalden, het was voor iedereen plotseling duidelijk wat D'66 wilde: namelijk niet met de VVD in een kabinet. Weet u nog wel? En dan zegt nu Wolffensperger: dat is duidelijkheid. Ik noem de lijst-Wolffensperger super-onduidelijk! (*applaus, boe-geroep*)... Een kabinet, dat uitgaat van een progressief beleid: daar moeten we op aankoersen, dat moeten we in de verkiezingen zien duidelijk te maken. Kiezen we voor een blokkade, dan zal straks onze lijsttrekker niet een feestrede houden, maar één van de reeks van lijkredes, die zullen uitmonden in 1984 in een lijkrede op het podium van Krasnapolsky, zoals we dat al eerder gedaan hebben. (*boe-geroep*)... Wil D'66 bij de kiezer nog het tij kunnen keren, dan zullen we met ons programma bij hun moeten komen en niet met een of andere theoretische blokkade. Dank u wel. (*applaus*)

De Boer: Congres. Wij moeten nu duidelijk zijn waar we staan. Namelijk dat we nog steeds een progressieve partij zijn. En niet een partij die stilletjes toch een rechtse meerderheid mogelijk maakt. Ik vind dat we de lijst-Wolffensperger moeten steunen. (*applaus*) Beste mensen, er heerste het afgelopen jaar wat betreft D'66 een zekere malaise. Inhoudelijk, maar ook in de publiciteit. Het was net alsof de overtuiging er een klein beetje uit was. Ik denk daarbij aan punten, die niet goed zijn overgekomen. Zoals de gasboringen op Ameland, de gaswinsten van Shell en Esso en uiteindelijk het loslaten van de Partij van de Arbeid uit het tweede kabinet-Van Agt. Let wel, ik bedoel hiermee geen inhoudelijke kritiek te leveren op die beslissingen, maar ik wil aangeven dat deze punten in de publiciteit niet goed zijn overgekomen. Beste mensen, als het waar is dat wij nog steeds een progressieve partij zijn en als het waar is dat wij nog steeds dat andere beleid willen. Anders dan dat van dat kabinet-Van Agt I. Dan vind ik dat we nu naar buiten toe een signaal moeten geven. Een signaal naar onze kiezers toe, maar ook naar die verontruste leden van ons die hier niet zitten. Hoewel dat er misschien niet zo heel veel

meer zijn. Dat signaal zou mijns inziens moeten inhouden dat wij blijven streven naar dat andere beleid en niet zoals zovelen vrezen: het versterken van de coalitie van CDA en VVD. Waarom dan niet? Nou, inhoudelijk omdat wij met die partijen echt niet tot een compromis kunnen en mogen komen over punten als kernwapens; over punten als ontkoppeling, denivelering met de VVD erbij. En verder: dat signaal naar de overige linkse partijen dat wij nog steeds progressief zijn. En tenslotte als signaal naar CDA en VVD, vooral naar Van Agt, dat wij niet te gebruiken zijn. Dat wij niet te gebruiken zijn om een rechtse coalitie aan te vullen. Een coalitie waarin we bovendien weinig of geen invloed zouden hebben. Laten wij daarom nu vaststellen dat we nog steeds geen enkele politieke partij uitsluiten, ook de VVD niet, ik zou best dat kabinet VVD/PvdA/D'66 willen zien. Ik zou best het CDA een tijdje in de oppositie willen zien, maar die combinatie CDA/VVD moeten wij blijven uitsluiten. De lijn-Wolffensperger dus.

Bos: Ja, congres. Eén ding nu zou ons met de allergrootste zorg moeten vervullen en dat is dat wij het vertrouwen van de kiezers in grote lijnen en heel hoge percentages hebben verloren. Dat is in het afgelopen half jaar gebeurd en het past ons om in te zien dat wij beter duidelijk zullen moeten maken wat wij dan wel willen. Dat is hier in velerlei toonaarden gezegd. Het geharrewar over de te volgen strategie doet ons opnieuw veel schade. En het is de vraag in hoeverre wij dat kunnen herstellen. Ook in dat opzicht gaat mijn keuze duidelijk naar een partij... die voldoende stemmers kan trekken om politieke invloed uit te oefenen voor het vernieuwingsgezinde beleid wat zij voorstaat. In dat opzicht ben ik een sterk tegenstander van een blokkade voor het CDA/VVD en dan spreekt voor mij één argument nog extra mee. Het argument van de komende kruisraketten, zo zou ik het bijna willen noemen. Juist in het CDA, maar zelfs in de VVD is een groeiende groep mensen die grote zorgen voelt over de koers van hun partij met betrekking tot de kernbewapening. Juist voor die groepen mensen kan D'66 een heel goed alternatief bieden: een partij die daar wel een duidelijke keuze in biedt. Dank u wel.

Mertens: Mevrouw de voorzitter. Dit congres heeft de vraag voorgelegd gekregen of we ons kunnen permitteren om géén strategieuitspraak te doen. En ik denk dat het zich daarmee bevindt in de positie van de man of

vrouw die de problemen opgelost meent te weten door ze te negeren. Natúúrlijk moeten we een uitspraak daarover doen. Dit congres krijgt de vraag voorgelegd of ze misschien een uitspraak moeten doen in de zin van we hebben een voortreffelijk programma, we zullen wel zien met wie we dat het best kunnen realiseren. Dit zijn de geluiden die vóór de nacht van Schmelzer in oktober '66 door meer dan één centrupartij zijn veroorzaakt. De historische opdracht van D'66 is dat wij de kiezer niet alleen een achtergrond geven - in programmatische zin hoe voortreffelijk ook -, maar dat we hem of haar ook aanduiden hoe we dat programma gaan realiseren. Er moet een keuze-mogelijkheid zijn ook in de richting van de regering, niet alleen in de richting van de kamer. Mijn hart ligt bij Wolfensperger. (*gelach, applaus*) Ik ben tegen een CDA/VVD/D'66-combinatie. Ik moet er ook niet aan denken wat er nog maar een maand geleden gebeurd zou zijn als er niet op een vorig congres een jaar geleden een strategieresolutie was aangenomen waarin deze combinatie uitdrukkelijk was uitgesloten. (*applaus*)... En mijn oordeel is dat die functie buitengewoon nodig is geweest. Maar, en hiermee verdriet ik misschien al diegenen die mij daarnet met een applaus van hun instemming getuigden. Er zijn op het ogenblik belangrijke andere beslissingen te nemen. Niet alleen is de situatie veranderd. We staan voor het moment dat hier tweeduizend mensen bij mekaar zijn gekomen en dat het niet dus zomaar een congres is, maar dat het een congres is dat wil bewijzen dat D'66 in de Nederlandse politiek wat voorstelt en dat kan alleen als wij daarmee een zekere eenheid bereiken. Eenheid in zich is geen argument en daarin verschil ik van mijn overigens zeer beminde vriend Erwin Nypels. Eenheid in zich is niet voldoende. We moeten met elkaar proberen te komen tot een standpunt waarin de diverse meningen zo eerlijk, zo rationeel maar ook zo zinvol mogelijk zijn vertegenwoordigd. Onze verantwoordelijkheid is extra zwaar en ik vraag uw extra aandacht voor de HB-resolutie. Hij is niet zo slecht als we misschien (*gelach*)... De HB-resolutie is niet zo slecht. Er staat een materiële afsluiting in, want we kunnen toch niet in ernst aangeven dat we eerst op een vier, vijftal punten onze eigen progressiviteit definiëren. Wat mij betreft mag de informatie-technologie d'r trouwens nog bij. Ik constateer dat de Partij van de Arbeid tot mijn verwondering milieu en technologie niet bij haar prioriteit stelt. Voor ons zijn die zaken natuurlijk van groot belang en als we dan vervolgens zeggen dat de kansen op het CDA/VVD/D'66-kabinet zeer gering zijn dan vind ik dat best.

Maar materieel gesproken staat in dat punt c dat wij iedere andere combinatie dan de genoemde aan die uitgangspunten zullen toetsen en als we enig zelfvertrouwen hebben dan moet ik u eerlijk zeggen dat ik het, nou ja, het einde van alle belachelijkheid zou vinden als we echt een progressief beleid met CDA en VVD zouden willen gaan uitvoeren. Dat lijkt mij in de HB-resolutie materieel afgesloten. Het probleem is nou dat er een formele opening in die HB-resolutie zit en dat is het woord "zeer gering".

Congresleiding: Kunt u daarmee afronden?

Mertens: Zeker kan ik dat, want ik kan naar een van de volgende sprekers verwijzen, dat zal Jan Vis zijn, die in een amendement, dat is samengevoegd uit een aantal andere amendementen naar mijn gevoel de HB-resolutie juist op dat formele gaatje, materieel niet, maar formele gaatje, afsluit op een wijze die ik niet kan verbeteren. Mijn slotopmerking is deze, mevrouw de voorzitter: als wij, kijkend naar slechte peilingen, kijkend naar verdeeldheid, te weinig zelfvertrouwen hebben, als we vinden dat de eenheid moet komen doordat er bijvoorbeeld straks de 60% uitspraak komt, dan zou ik er voor willen zijn om voor de motie à la Gerrit-Jan Wolffensperger te stemmen. Maar ik vraag u om te stemmen voor de HB-resolutie, inclusief het amendement van Jan Vis en dat durf en dat zelfvertrouwen op te brengen. Dank u. (*applaus*)

Brinkhorst: Congres, voor de komende verkiezingen zullen wij geen vrienden hebben. En u bent hier met 2000 mensen gekomen om duidelijk te maken dat D'66 niet weg is. En de Partij van de Arbeid en het CDA en de VVD willen ons weer terug op "af" hebben. En dat kan en mag niet gebeuren. (*applaus*) Paulien van Tets stelde de vraag of de fractievoorzitter drie maanden geleden een andere opvatting had dan nu. Natuurlijk zij wij er niet, herhaal ik nu, om een rechts kabinet te versterken, natuurlijk niet. Wat drie maanden geleden gold voor mij, geldt vandaag evenzeer. Maar congres, democratie is ook een kwestie van vertrouwen en niet alleen van georganiseerd wantrouwen. Als u degenen die u de afgelopen weken verkozen hebt op uw lijst niet vertrouwt, in de koers die ze zeggen, dan had u ze niet moeten kiezen. Ik heb uitdrukkelijk op mijn stemformulier ingegeven dat ik een formele blokkade niet zie. En waarom niet? Niet om taktische redenen. Maar omdat ik eindelijk wil afrekenen met een verleden dat wij alleen een afgeleide zijn van een andere partij. (*langdurig applaus*)

Dat is geen kwestie van tactiek, dat is een kwestie van politiek geloof. Zijn wij of zijn wij niet de vierde stroming in de Nederlandse politiek, die in de jaren tachtig en negentig vernieuwingsgezinde politiek tot stand kan brengen? Of zijn wij een afgeleide van een derde stroming? Zo is de wezenlijke keuze voor dit congres. (*applaus*) Mijn hart is met Gerrit-Jan Wolffensperger, 99% is daar. Wij zijn het met elkaar eens. Maar Gerrit-Jan, ik stel je publiekelijk de vraag; je zegt: wij begrijpen het wel, maar de kiezers begrijpen het niet. Wel verdomme nog aan toe, we zullen het ze laten merken die kiezers (*applaus, boe-geroep*) We zullen ze laten merken dat we het beste programma, de beste ideeën hebben de komende tijd om Nederland uit een bestuurlijke en economische crisis te verlossen. Dat zullen we ze laten merken. En daarom denk ik, congres, dat het vooral een kwestie van zelfvertrouwen is. Wij komen uit deze identiteitscrisis als we duidelijk kiezen te zijn die we waren. Anders links. En daar mag u mij onder elke omstandigheid aan houden. (*applaus*)

Van Deden: Democraten. Wat hebben mensen die emancipatie van man en vrouw voorstaan te verwachten van het CDA of een VVD? Niets. (*applaus*) Maar de PvdA? Is daar de emancipatie verder? Hoe zit het bijvoorbeeld met de individualisering in de sociale wetgeving? Als enige grote partij zijn wij daar duidelijk in. Doorgaan met individualisering. Werken aan de emancipatie namelijk, is werken aan een echte fundamentele maatschappijvernieuwing. Een nieuwe maatschappij, waarvan de contouren nog maar nauwelijks duidelijk zijn. En daar geeft ons programma een goede aanzet toe. Daar moeten de kiezers dan ook op kiezen. Op dat vernieuwende. En niet op een strategieresolutie. Maar dan zult u zeggen: ja, o.k. maar wat daarna? Als er dan veel mensen op ons kiezen. Dan gaat het er om dat we vertrouwen hebben, vertrouwen in onze leiders dat ze ons programma niet zullen verkwanzelen. Want wij pretenderen een menselijke partij te zijn. En wantrouwen is ook menselijk. Maar daar bouw je niets mee. Als wij onze eigen leiders al wantrouwen, waarom geloven wij dan toch nog in de besprekingen in Genève? Waarom geven wij dan toch nog het voordeel van de twijfel aan onderhandelaars daar? Daarom roep ik u op om vertrouwen te geven aan onze leiders en daarom vraag ik u ook het cluster te steunen dat de deur wijd open laat. (*applaus, boe-geroep*)

Iedema: Ja lieve mensen, wat doen we nu eigenlijk? Ik moet zeggen dat ik

een beetje naar word als ik boegeroep hoor als Ad Bestman zijn bezorgdheid staat te uiten. (*applaus*) Ik word er ook een beetje naar van als d'r hier wordt gesuggereerd dat wij, die groep die de deur open willen houden, voor alles in zouden zijn. Wij zijn niet voor alles in. Wij zetten niet zonder meer de deur voor alles open. Wij willen ook een progressief kabinetsbeleid. Dat is waar we op uit zijn. Wolffensperger suggereerde dat deze groep, dat wij, een conservatief kabinet zouden willen of steunen. Ja, dat is duidelijk gezegd: "daarmee werk je naar een conservatief kabinet". Wel uiteraard zouden wij dat nooit willen toestaan. Telkens weer zouden wij willen benadrukken die programmapunten, die zo al uitgebreid aan de orde zijn geweest... Maar wij moeten zorgen, als we de kans krijgen, om daar een progressief kabinetsbeleid van te maken. En daarom moet die deur open blijven. (*applaus*)

Van Wagensveld: Beste Democraten. We moeten naar mijn mening alle open achterdeuren dicht maken. Uiteraard ook na de verkiezingen. En ik zal u zeggen waarom ik dat vind. D'r wordt namelijk anders al alles uit onderhandeld bij vóórbaat. En we krijgen dan een nieuw congres dat nog "ja en amen" mag zeggen en het daar moeilijk genoeg mee zal hebben. We hebben het vandaag al zo moeilijk vóór de verkiezingen. We zullen bovendien onze kiezers al bij voorbaat verloren hebben omdat iedereen zal zeggen D'66 wil niet kiezen. We zullen een klein fractietje hebben. Zo'n fractietje waar Jan Terlouw vroeger geen fractievoorzitter van wilde zijn en waarvoor wij al die ellendige handtekeningen hebben moeten verzamelen. We zullen daarna bij de gratie Gods, of liever gezegd bij de gratie van Van Agt, want ik ben humanist, (*gelach + applaus*) ... We zullen bij de gratie van wie dan ook gevraagd worden om mee te doen aan een kabinet van het CDA en de VVD en waarom? Om ons te vernederen en op de tweede plaats om onze kiezers, die vroeger wel op ons hadden gestemd te laten zien dat ze gelijk hadden dat ze nu niet op ons stemmen. (*applaus*) Daarom vraag ik uw stem straks tegen een combinatie waarin wij mee zouden doen, een CDA/VVD. En als we niet deelnemen aan een progressief kabinet, waar we niet echt nodig zijn en echt invloed kunnen hebben, dan kunnen we beter in een behoorlijke grote fractie een goede oppositie voeren. (*applaus*)

Versloot: Dank u. Voorzitter, congres. Ik zal mij tot de twee minuten spreektijd beperken. D'66 staat voor pragmatisme en realiteit. Ik denk

dat de realiteit ons gebiedt te zeggen dat we op dit moment niet meer bezig zijn met punten en komma's. Integendeel. Reeds vorig jaar hebben wij zelf vraagtekens gemeend in te moeten vullen. Dat proces hebben we toen gedaan feitelijk vanuit het negatieve, middels uitsluitingen. Ik denk dat vandaag volstrekt duidelijk is voor een ieder dat wij ons niet willen binden en feitelijk ook geen combinaties willen uitsluiten. Maar, congres, wij hebben zelf door datgene wat er in de afgelopen periode door diverse, ook vooraanstaande partijgenoten gezegd is, die vraag opgeroepen. Daar waar wij zelf vraagtekens creëren denk ik, beste Democraten, zullen wij ook het antwoord en dus uitroepetekens moeten zetten. Wij hebben wel degelijk twee alternatieven. De hoofdbestuursresolutie wat een goede voorzet is geweest. U kunt vandaag scoren als u de motie-Wolffensperger steunt. (*applaus, boe-geroep*)

Vervoort: Democraten, wij allemaal weten best dat wij progressief en liberaal zijn. Maar de vraag is of dat bij ons electoraat zo duidelijk is. We stonden links, maar staan we nu links of rechts van het CDA en is de deur naar de VVD wel of niet open? Het is nu het tijdstip om duidelijk te maken waar we staan. Ik heb in dat opzicht "De Tijd" met belangstelling gelezen, waarin gesteld wordt dat de Partij van de Arbeid onze natuurlijke bondgenoot is. Dat is inderdaad zo. Ook wij willen bij voorbaat geen partij uitsluiten. Maar deelname aan een kabinet met VVD en CDA tesamen achten wij in strijd met een zo sterk mogelijke progressieve inbreng. Wij hebben dat namens de afdeling Dordrecht en de sub-regio Drechtsteden vastgelegd in motie 2017. Maar deze motie wil ik bij deze intrekken en van harte de motie 2015 van Gerrit-Jan Wolffensperger steunen. (*applaus*)

Van der Hoeven: Beste mensen. Het woord dat het meest is gevallen in deze discussie en dat ook de hoofdbestuursresolutie domineert is het woord progressiviteit. Steeds weer opnieuw wordt er gehamerd op de progressiviteit van de partij om een bepaalde combinatie te rechtvaardigen. Ik meen dat wij daarmee op de verkeerde weg zijn. Progressief is onze partij wel, maar het is niet noodzakelijk om dat via een strategieresolutie te bevestigen. We zijn op die manier bezig, we vallen in de kuil die men wijd voor ons heeft open gezet, namelijk dat wij ons profiel in wezen laten afhangen van de strategie die we bij de discussie volgen. Wij zijn wie wij zijn, wij hebben een programma dat wij hebben vastgesteld. Als men

zijn vertrouwen aan ons wil geven dan kan men dat doen en wij zullen met dat vertrouwen proberen te doen al datgene om dat programma zoveel mogelijk te realiseren. Er is in de loop van de discussie gezegd dat de strategie-discussie zou gaan over het al of niet uitsluiten van de VVD. Ik meen dat dat niet juist is en het lid van het Euro-Parlement, dat dat heeft verkondigd, zou ik op dit punt willen corrigeren. Het gaat om het binden van de partij, het uitleveren van de partij aan een andere partij. Wanneer wij een strategieresolutie zouden aannemen, die slechts ten aanzien van één partij geen voorbehoud maakt, dan laten wij ons zien als een partij, die - zoals Laurens Jan Brinkhorst heeft gezegd - een afgeleide is van een andere. Ik meen dat wij dat niet moeten doen. Wij zijn een zelfstandige partij... Ook ik heb een sterke emotionele voorkeur gehad voor een samengaan met de Partij van de Arbeid. Ik heb nog steeds een zakelijke voorkeur voor samengaan met de Partij van de Arbeid. Emoties zijn er afgegaan, doordat ik teveel naar de VARA heb geluisterd en teveel de Volkskrant heb gelezen de afgelopen tijd. (*applaus*) Er zijn in dit kabinet ervaringen opgedaan in het samen regeren met de Partij van de Arbeid. Die ervaringen kunnen wij allemaal bedenken. Ik meen dat zij ook op tafel moeten komen. Ik meen dat onze bewindslieden duidelijker moeten zijn in de ervaringen die zij in dat kabinet hebben gehad, zodat onze partij die ervaringen niet alleen intellectueel kan natrekken maar ook kan navoelen. Ik meen dat er op basis van die ervaringen geen uitlevering aan de Partij van de Arbeid, via een strategieresolutie, op dit moment meer mogelijk is. (*applaus*) Ik meen dat de realisering van het programma gaat op basis van macht. En ik heb dat verwoord in mijn amendement 1016. Daarin staat dat wanneer CDA en VVD samen een meerderheid hebben, zij D'66 niet nodig zullen hebben en dat er dan ook geen enkele reden voor D'66 zal bestaan om zo'n kabinet met CDA en VVD te overwegen. Ik meen dat nog steeds. Maar ik denk dat het nu van belang is om eensgezind te besluiten. Ik constateer dat velen, dat eigenlijk iedereen die hier zit, geen kabinet met CDA en VVD wil, tenzij er uitermate belangrijke dingen gebeuren in de onderhandelingen; ik meen dat de eenheid van de partij nu moet worden hersteld via de resolutie-Kohnstamm, -Vis of welke resolutie dan ook: een buitengewoon congres tussen nu en een eventueel samengaan met CDA en VVD in een kabinet. Ik dank u. (*applaus*)

Einde algemene ronde over strategieresolutie (vervolgens neemt, na twee eerdere, maar verworpen ordemoties, de partijvoorzitter het woord)

Van Berkom: Congresleiding. Ik ben van mening dat, gehoord de goede discussie die tot op dit moment gevoerd is, er nog één woordvoerder ontbreekt en dat is Jan Terlouw. En ik doe een beroep op Jan Terlouw om nu het woord te voeren. Wilt u dat voorstel van orde in stemming brengen?

Congresleiding: Mensen, ik breng het voorstel van orde in stemming. Het voorstel van orde dat zojuist gedaan is door Jan van Berkom. Dat voorstel luidt: "op dit moment Jan Terlouw het woord geven". Ik zou deze motie van orde aan de stemcommissie willen geven om te kijken of u voor het spreken van Jan Terlouw op dit moment bent.

Terwijl het zeer rumoerig toegaat, verklaart Jan Terlouw zich bereid zijn mening over de te volgen strategie te geven. Zeer formalistisch wordt daarom het congres gevraagd hem daartoe de gelegenheid te geven.

Congresleiding: We zijn nog steeds aan het behandelen van het ordevoorstel, en het is een goed democratisch recht dat iedere democraat zijn naam op de sprekerslijst zet op het moment dat de sprekerslijst geopend is. (*applaus*) Vandaar dat wij het congres wilden verzoeken, om opnieuw de sprekerslijst te openen, waar Jan Terlouw zijn naam op kan zetten en dan kan Jan Terlouw het woord krijgen. (*applaus*) Mag ik uit dit applaus opmaken dat u er mee instemt dat de sprekerslijst heropend wordt? (*applaus*) Is er iemand die hier stemming over wenst? (*geroep*) Ja, dan breng ik dit ordevoorstel in stemming. Er wordt gestemd over het openstellen van de sprekerslijst.

Stemcommissie: Het ordevoorstel is duidelijk. Wie is hier voor? Dank u wel. Wie is hier tegen? Dank u wel. Met grote meerderheid aangenomen. (*applaus*) (Voorzitster) Congres, het besluit is genomen om de sprekerslijst te openen en ik zou u voorstellen dat Jan Terlouw zijn naam daarop zet. (*rumoer*)

Terlouw: ... en het werkt in de praktijk totaal anders uit. En tóch is macht en de manier waarop je er mee omgaat als je hem eenmaal hebt gekregen van het grootste belang. Een politieke partij met een programma wil dat toch uitgevoerd krijgen, tenzij je van te voren hebt besloten dat je meer een getuigenis partij wilt zijn, wat ook nog z'n waarde heeft en waarvan we d'r ook een paar goeie hebben. Maar wij hebben anders gekozen...

Ik noem u twee zeer grote binnenlandse problemen. Dat is het milieubeleid en het economische beleid. Niemand zal willen ontkennen dat het buitengewoon belangrijk blijft om, ook in een tijd van economische neergang, een goed milieubeleid te blijven voeren en ik denk dat ook niemand wil ontkennen dat het voeren van een economisch beleid op dit moment belangrijker is dan het lange tijd is geweest. En nu zitten er op die twee posten: mensen die daar de eerste verantwoordelijkheid hebben, twee D'66-ers. De vorige periode zaten er twee VVD-ers. En nu twee D'66-ers. En die twee D'66-ers worden er voortdurend mee geconfronteerd dat de belangen strijdig kunnen zijn. Voor een economisch beleid en een milieubeleid. En tóch willen we ze allebei optimaal behartigen. En dat betekent dat Ineke Lambers en ik regelmatig overleg hebben over talloze raakvlakken en problemen die zich voordoen tussen die twee gebieden. En dat wij die problemen in het algemeen oplossen op een manier die voor D'66 dunkt mij het best is. Ik geef dit alleen even aan als voorbeeld hoe belangrijk het voor een partij is om daar te zitten en om dat beleid te kunnen voeren. En ik kan het, omdat we acht bewindslieden in het huidige kabinet hebben, gemakkelijk aanvullen met net zoveel voorbeelden als u wilt. Maar wij praten niet over de macht. De laatste weken moest ik denken aan de Gereformeerde Kerk in de Tweede Wereldoorlog. In 1942 of '43 is daar een afsplitsing geweest naar die kerk onderhoudende artikel 31. Terwijl de wereld in brand stond sprak men in Nederland in die kerk over een theologisch onderwerp dat bijna niemand begreep, leidend tot een afsplitsing van die kerken. En zijn wij daar ook niet een beetje mee bezig? Ik moet maar steeds denken: wij zitten op het ogenblik - en ik merk het veel directer en dagelijkser dan waarschijnlijk één van u - in een situatie dat het zo buitensporig belangrijk is dat er een optimaal economisch en macro-economisch beleid wordt gevoerd. We zitten met zulke grote problemen: netto-investeringen nul; financieringstekort gierend uit de hand lopend; over de half miljoen werklozen, waarvan een zeer groot aantal jeugdwerklozen. En te midden van die gigantische problematiek, waar u acht bewindslieden hebt in een kabinet, die zich er dagelijks proberen mee bezig te houden; en een fractie, die probeert dat te begeleiden en richting te geven. En wij houden ons bezig met het vraagstuk hoe een strategie-resolutie er uit moet zien, daarmee aangevend hoe ontzaggelijk principieel en weinig op de machtuitoefening gericht wij over dingen denken. Waarom heb ik nou gezegd - en dat vind ik nog steeds - dat we in onze resolutie

niet een blokkade moeten leggen. Dat is omdat er iets is veranderd. Er zijn dingen gebeurd in het afgelopen jaar en wij zijn ook gegroeid. Wij zijn een grotere partij in potentie althans of dat nou electoraal een beetje op en neer gaat... (*gelach*) Ja, een beetje op en neer gaat. Ik hoorde net dat in de NIPO-opiniepeilingen wij op het ogenblik op 13 zetels staan. Dat is helemaal niet zo dramatisch. (*applaus*) Ik heb een heleboel argumenten waarom ik het onjuist vind om zo'n blokkade in een resolutie te zetten. En in ieder geval is daar niet bij dat ik mij zo graag regelrecht in de armen van de combinatie CDA-VVD stort, maar dat wéét u toch dunkt me wel. (*applaus*) Wat hebben we nou toch vooral in het afgelopen jaar geleerd? Niet dat de Partij van de Arbeid soms dingen doet die absoluut niet deugen, dat wisten we óók al. Kijk, dat doet iedere partij wel. En wij zijn een andere dan de Partij van de Arbeid en het dus soms met de Partij van de Arbeid oneens. Nee, wat er aan de hand is, is dat de Partij van de Arbeid - een veel grotere partij dan wij - door zijn grootte en zijn positie in het politieke krachtenveld voor ons bepaalt wat progressief is en wat niet. Nou is het woordje progressief afgesleten als een tandenborstel waar je de gang mee hebt geschrobd (*gelach*), maar goed, ik gebruik het dan toch nog maar even. Want wat is er nu in de afgelopen jaren gebeurd? Het is noodzakelijk om beleid steeds bij te stellen. Dat kan de Partij van de Arbeid echt ook niet helpen en ik weet ook heel best dat de Partij van de Arbeid het heel moeilijk heeft gehad met z'n vorige verkiezingsprogramma en de economische realiteit, die steeds is veranderd. Maar wat gebeurt er dan? D'66 ziet nu eenmaal naar zijn aard, en kan dan ook naar de aard van de partij eerder de dingen anders zeggen door omstandigheden gedwongen en eerder andere richtingen inslaan. Een kleiner schip is wendbaarder dan een groot schip. Dus dat hoef je de Partij van de Arbeid niet kwalijk te nemen. Maar wat daardoor gebeurt is dat wij ons steeds laten opleggen wat progressief is, terwijl wij gelijk hadden. En daar kan ik talloze voorbeelden van noemen. Toen wij als oppositie tegen het vorige kabinet zeiden: "en nú moet er een loonmaatregel komen" was de Partij van de Arbeid boos en een week later zei de Partij van de Arbeid: "ja er moet een loonmaatregel komen". Bij allerlei ombuigingen gaat het net zo. Nogmaals, het is heel begrijpelijk, een groot schip is minder wendbaar dan een klein, maar daardoor laten wij ons steeds zeggen: wat progressief is, dat bepaalt de Partij van de Arbeid. En ik vind dat het moment is gekomen om dat nou eens niet meer zo te accep-

teren. (*langdurig applaus*) Waar ik natuurlijk naar toe wil is de kabinetscrisis en wat daar op is gevolgd. Want dat, dames en heren, is natuurlijk cruciaal en daarover zal moeten worden gepraat. U hebt een fractie aangewezen, kwalitatief vorig jaar februari en de kiezers hebben kwantitatief bepaald hoe groot die fractie werd. Maar u zei wie daar moesten zitten! En die fractie heeft dingen besloten, we hebben iets gedaan, namelijk: een interim-kabinet vormen... En wat u moet doen is beoordelen of dat goed was of fout. En daar is praktisch nog niet over gesproken maar het is van het allergrootste belang. Want ik sta voor die beslissing - de collega's en de fractie ook - dat was de juiste beslissing. (*applaus*) Het bewijs daarvan is dat wie nu het Partij van de Arbeid-programma 'Eerlijk delen' ter hand neemt, kan daarin lezen dat wij gelijk hadden. Dat het beleid zo moet. (*applaus*)

Nou mag ik dan nog dit zeggen? Ik zou geen retoriek doen. Ik heb vorige week zitten denken: zou ik zelf ook een resolutie indienen, zoals zovelen van u hebben gedaan? Nee, dat heb ik niet gedaan, want hij zou als volgt hebben geluid, zo uit het hoofd zeggend: "Het congres, zich bewust ervan dat de leden nog deze week met vaste hand een volgorde hebben vastgesteld van de kamerkandidaten, vertrouwt die fractie toe dat die fractie natuurlijk zal handelen vanuit het programma, vanuit de mentaliteit van D'66 en vanuit de geschiedenis van de partij. En dat het dan waarachtig wel goed komt". Zo'n motie, want als Chel Mertens hier zegt: "als die resolutie er niet was geweest, dan hadden we nu de VVD ingeruild voor de Partij van de Arbeid en dan zaten we in dat kabinet", vind ik dat een volstrekt onbegrijpelijke opmerking. Ik ben er van overtuigd dat deze fractie, resolutie of niet, dat nooit gedaan zou hebben onder deze omstandigheden. (*applaus*) Ik rond echt af voorzitter. Dames en heren, u kunt nu in alle vrijheid kiezen voor de resolutie en de strategie die u wilt. De druk van mijn lijsttrekkerschap is eraf. Ik doe daar zonder enige bitterheid afstand van; ik vind dat we eerlijk moeten erkennen dat er enige afstand tussen u en mij is gegroeid. Dat we eerlijk moeten erkennen dat ik minder dan vroeger... het gevoel heb dat ik me midden in de partij bevind. En dat komt door de verantwoordelijkheid van mijn baan misschien, door het feit dat ik vind dat politiek leiderschap en ministerschap in een coalitie-kabinet absoluut niet te combineren zijn als je een eerlijk mens bent. (*applaus*) Je spreekt of als partijpoliticus of als iemand die dat coalitie-kabinet bij mekaar wil houden en dus namens dat hele

kabinet. Ik vind dat we die waarheid maar onder ogen moeten zien. Kiest u in alle vrijheid voor de lijn die u wilt kiezen en laten we ons daarna eensgezind scharen achter die resolutie en achter de persoon, die dat dan in de verkiezingen gaat aanvoeren. Dat is de allerdringendste aanbeveling die ik u kan doen. *(zeer langdurig applaus)*

Doordat de sprekerslijst voor Jan Terlouw weer tijdelijk geopend was, hebben enkelen zich alsnog na Terlouw op die lijst gezet.

Groen: Ik ben zo ontroerd door wat Jan Terlouw heeft gezegd, ik zie maar van mijn spreektijd af. Ik wens hem heel veel succes. *(applaus)*

Visch: Ik helemaal niet, dus ik zie niet van mijn spreektijd af. *(applaus)* Want ik denk dat we toch nog één ding vergeten hebben. Het is namelijk zo dat de leden Ineke Lambers op de eerste plaats hebben gezet en niet Jan Terlouw. En dat is helemaal niet tegen Jan Terlouw persoonlijk, want daarvoor heb ik Jan Terlouw veel te lang meegemaakt. Maar ik denk dat we daar toch wel duidelijk rekening mee moeten houden en ook met het feit dat Ineke zich duidelijk ook heeft uitgesproken tegen CDA en VVD. Dan wil ik nog eigenlijk iets zeggen. Ik heb vandaag steeds weer gehoord dat veel stemmers en kiezers zeggen dat we de kiezer wel weer trekken omdat we zo'n goed programma hebben. Ik weet zeker dat dat niet zo is. *(boegeroep)* Mag ik misschien eerst even uitpraten voordat er boe geroepen wordt? Waarom hebben we dan met de Staten- en de Gemeenteraden geen mensen kunnen trekken? We hadden potverdikke goede programma's, we hadden goeie mensen op de lijst! En waarom hebben we dan geen kiezers gekregen? *(applaus)* Ik kan er heel kwaad om worden. *(gelach)* Ik ben lijsttrekker geweest in een plaats en ik heb het niet gered. *(oh-geroep)* Ja, dat zal best. Het is frustrerend als je met allerlei mensen hard aan 't werk bent, je hebt goeie programma's, je hebt goeie mensen op een lijst en je komt dan niet over bij de kiezers. Want wat zeggen de kiezers tegen je? Jullie zijn net een CDA zonder C. En dat is zo! Wij moeten duidelijk zijn. En als we duidelijk zijn kunnen we nooit kiezen voor een kabinet met CDA/VVD. Dat is één conservatieve partij teveel. En als we daar duidelijkheid overscheppen, dan krijgen we de kiezers terug. Want uiteindelijk hebben we dat in 1981 ook gedaan. *(applaus)*

Maas (Evert): Dames en heren congresgangers... Ik heb toch wat moeite met het heropenen van de kiezerslijst...

Congresleiding: Waarom staat u er dan op?

Maas: Nou, omdat ik vind dat hier ten onrechte gebruik is gemaakt, en dan kom ik misschien dan toch op wat wij mijden, namelijk het woord "macht", dat omdat een prominent dit op ... (*boe-geroep*) Dames en heren, dit is geen miskennis van wat Jan Terlouw in het verleden heeft gedaan. Daar gaat het mij niet om. Maar ik dacht dat wij anders zo trots waren, dat dergelijke dingen in onze partij niet voorkwamen. Maar goed. Dan nog even iets anders ten aanzien van wat vanmorgen erg is besproken, namelijk onze strategieresolutie. Nou daar wil ik het volgende dan nog van zeggen: dit is inderdaad tot een dogma verheven. En men kan het helaas niet zien om ons te profileren als een middel om progressief te zijn en duidelijk te zijn. Want dat is de grote vraag waar het om gaat. Hoe kunnen wij laten zien wat wij willen? En dat wordt steeds onder het vloerkleed geveegd door "voor" of "tegen", "niet open" of "in het slot". Wij dienen gewoon te kiezen en mijn mening is dus dat meneer Wolffensperger inderdaad gelijk heeft en dat dit geen dogma is tot in lengte van dagen. Maar dat het slechts een middel is op hele korte termijn. Dank u. (*applaus*)

Zeevalking: Mevrouw de voorzitter, dames en heren. Ik zou u ergens opmerkzaam op willen maken. Namelijk op het feit dat ik ongeveer een jaar geleden de hoofdbestuurresolutie van toen met kracht heb verdedigd. En die resolutie is toen aanvaard en die resolutie hield de deur dicht naar de CDA/VVD-combinatie. Wat dat betreft was die resolutie duidelijk. Helaas toonde zich ook een andere duidelijkheid af, vrijwel vanaf het moment dat die resolutie was aangenomen. Immers, wij gingen in de opiniepeilingen naar beneden. En met kunst en vliegwerk en mede dank zij Jan Terlouw, denk ik, zijn we er uiteindelijk nog in geslaagd 17 zetels te bemachtigen. Maar we gingen steeds in de opiniepeilingen naar beneden. Ik leg toch enig verband tussen deze zaken. En wel dit: dat die strategieresolutie, die voor ons politici zo duidelijk was, dat voor de kiezer kennelijk niet is geweest. (*applaus*) De kiezer heeft die resolutie ervaren als een dichtslaan van de deur naar de VVD. En hoe vaak we ook betoogden dat dat niet zo was, dat wij die deur naar de VVD hebben opengehouden, omdat we wel de PvdA/VVD/D'66-combinatie wilden, het mocht niet baten. Ik hoor dan nu juist uit de mond van Jan Terlouw dat uiteindelijk dan nu de trend weer

is omgebogen, staan we nu op 13 zetels. Dat is dan mooi, dat is dan al weer heel wat meer dan enige tijd geleden. Ik constateer dan dat het kennelijk langzaam maar zeker de kiezer duidelijk wordt dat het toch juist was - wat Jan Terlouw gezegd heeft - dat we in dat kabinet zijn gebleven. (*applaus*) Dat was geen lolletje, dat is geen lolletje om 12½ miljard te moeten bezuinigen en dat moet op alle begrotingen. Ik kan u dat verzekeren. Maar we hebben wel gevonden met z'n allen, bewindslieden en fractie, dat wij de zaak van de Staat der Nederlanden niet in de steek mochten laten. En ik moet constateren dat de Partij van de Arbeid dat wél heeft gedaan. (*applaus*) In één van de laatste gesprekken die ik met Joop den Uyl gehad heb, vlak voordat ze uitstapten, heb ik nog tegen hem gezegd: "Joop is het nou werkelijk nodig dat jullie deze zaak in de steek laten?" En wat zei Joop toen? "Ja, Henk. Wat het gaat om de macht!" Het gaat de Partij van de Arbeid altijd om de macht. Laat het ons dan nu ook eens een keer om de macht gaan en dat betekent zoveel mogelijk zetels veroveren op 8 september en dat kunnen we alleen doen door geen enkele deur geheel dicht te slaan. (*applaus*)

Congresleiding: Congres. Het volgende stellen wij als congresleiding voor: naar aanleiding van het feit dat wij daarstraks een volgorde bepaald hebben wat wij als meest verstrekkende, als eerste in stemming zullen brengen, stel ik u nu voor om het woord te geven aan Gerrit-Jan Wolffensperger, die de cluster van "de deur dicht" heeft bij elkaar geharkt. Daarin is wat vervallen en daarin is een stukje naar voren gekomen. Het lijkt mij het beste om hem zelf even aan u duidelijk te laten maken wat er met dat cluster van amendementen en moties gebeurd is, zodat u dat nu rustig kunt beoordelen. En daarna brengen we dat hele cluster in stemming.

(Na enkele kleine wijzigingen in zijn cluster "deur dicht" - de motie 2015 - vervolgt Wolffensperger)

Wolffensperger: ... Jan Terlouw heeft gesproken en ik denk dat ik daar één ding over moet zeggen. Ik en degenen met wie ik heb gesproken, hebben in de afgelopen maanden onze uiterste best gedaan om de discussie over de koers van deze partij los te maken, niet te verbinden aan de discussie over personen. Als u mijn persoonlijke mening wilt weten dan mag u van

mij nu weten dat ik meen dat wij geen betere lijsttrekker dan Jan Terlouw zouden kunnen hebben. (*applaus*) Ik denk alleen - dat is de keerzijde van de medaille - dat die uitspraak een democratische partij niet ontslaat van de verantwoordelijkheid om zelfstandig de koers, die die partij voor de meest juiste houdt, uit te zetten. Dat zijn verschillende dingen. En dat zou ik ook Jan willen voorhouden. En dan heb ik naar aanleiding van alles wat er gezegd is twee opmerkingen. D'r zijn me heel wat herten toegeworpen vanaf dit spreekgestoelte. Wat mij bij de verdediging van de HB-resolutie opvalt, ik denk dat het u ook is opgevallen, is dat er door velen gezegd is: jullie kennen ons toch?; vertrouwt men ons dan niet?; u weet toch dat wij geen coalitie met CDA en VVD willen, dat is toch duidelijk, kijk maar naar ons programma. Laurens Jan Brinkhorst heeft gesproken over dat vertrouwen. Ik weet het antwoord niet op de simpele vraag die juist als D'66-er aan mij gesteld wordt door kiezers en door de pers: "Als jullie dat dan vinden, waarom zeggen jullie dat dan niet?" (*langdurig applaus*) Overigens nog één opmerking terzijde. Het compromis met een congres na de verkiezingen is wel zo ongeveer de minst duidelijke oplossing die dit congres zou kunnen kiezen. (*applaus*) Maar nou tot slot. Begrijp me goed. Het is een illusie om de zaak hier zo voor te stellen alsof het er om zou gaan of wij ons al opnieuw als aanhangwagen van een Partij van de Arbeid zouden profileren, daar gaat het niet om. Dit land stevent af op een coalitie tussen VVD en CDA. De kiezer weet dat. De kiezer voelt dat met z'n klompen aan en stelt dus aan deze partij en aan dit congres één simpele vraag. En ze vragen op het laatst of wij daar ook nog bij komen. Wat is dan ons antwoord? En dat antwoord zullen we moeten hebben. We kunnen zonder dat antwoord de komende verkiezingsstrijd niet in, en u weet wat mijn antwoord is op de vraag. Ik heb dat uiteengezet. Als ons gevraagd wordt: "willen jullie erbij komen?" Mijn antwoord is: "nee!" (*langdurig applaus*)

Congresleiding: Dit was de gezamenlijke indiener van een heleboel moties en amendementen. Het Hoofdbestuur heeft het woord om hierop te reageren. Van Berkom: Congres. Wolffensperger zei: "Ik word geconfronteerd met de vraag: waarom zeggen jullie dat dan niet dat je een combinatie met CDA, VVD en D'66 uitsluit?" Ik vraag u, en u hebt dat inmiddels op zijn verzoek gedaan, om te kijken naar de overwegingen die voorafgaan aan het besluit van de motie-Wolffensperger. Daar staan de uitgangspunten waarom

wij dat niet zeggen. Wij zijn een onafhankelijke, progressieve partij. *(applaus)* Wij sluiten geen enkele democratische partij op voorhand uit. Onze criteria zijn het sociaal-economisch beleid zoals neergelegd in Perspectief '86, het emancipatiebeleid, het milieu- en energiebeleid, het vrede- en veiligheidsbeleid. Wij zeggen dat een uitspraak over mogelijke samenwerking daarna gedaan moet worden. Wij, en dan komt het goede van de hoofdbestuurresolutie, wij zeggen dat de kans op het voeren van een progressief beleid met CDA en VVD tesamen in een kabinet zeer gering wordt geacht. En ik denk dat Wolffensperger, door het feit dat we praten over "open deuren" en "dichte deuren", voorbijgaat aan het feit dat dit congres een wil heeft uitgesproken hoe onze voorkeur zal zijn en heeft laten zien hoe politiek bedreven moet worden. Wij zijn een partij van '66, die nu 16 jaar opereert in de Nederlandse politiek en door diepe dalen is gegaan, maar d'r ook van geleerd moet hebben. Als wij politiek willen bedrijven dan zullen wij dat vanuit een onafhankelijkheid of uit een zelfstandigheid moeten doen. En ik denk dat ... wanneer een partij zegt: dat zijn onze mensen, die op de eerste plaatsen in de fractie komen en die zullen gaan bepalen hoe politiek gevoerd zal worden, we die mensen ook vertrouwen zullen moeten geven. En ik denk dat het vertrouwen geven aan mensen, die u gekozen hebt, het uitgangspunt is van omgaan met elkaar. Dat is een basis voor een politieke partij. In de discussie die we samen gevoerd hebben zijn een aantal opmerkingen gemaakt. Een aantal zakelijke opmerkingen in de richting van: waar ligt de programvergelijking tussen de vier partijen? Ik kan u zeggen: het Hoofdbestuur heeft dat natuûrlijk gedaan en op de tafels kunt u vinden hoe die programvergelijking eruit ziet en u herkent dan D'66 zelfstandig. Een tweede zakelijke opmerking, neem ik aan, is gemaakt: neem de Algemene Ledenvergadering serieus! Wat denkt u hoe het Hoofdbestuur heeft moeten zwoegen om een dergelijke resolutie, zoals nu op tafel ligt, *(boe-geroep)* voor elkaar te krijgen? Als er op dit ogenblik in de partij mensen zijn, die het gevoel hebben dat ze die HB-resolutie herkennen, dan betekent dat ook dat je uit mag nodigen dat anderen ook hun eigen partijgenoten daar in zien. Het ontbreekt D'66 met deze HB-resolutie niet aan duidelijkheid. We laten hiermee zien wat we willen. We laten zien hoe we politiek willen handelen. We vragen om vertrouwen aan degenen die we dat vertrouwen middels onze stemmen gegeven hebben. En ik denk dat het Hoofdbestuur niet zoveel problemen heeft met het feit dat een Algemene Ledenvergadering

zich nog eens, op de wijze zoals door Engwirda geformuleerd is, zou kunnen uitspreken over voornemens met betrekking tot coalitievorming. Maar een wijze van afsluiten, zoals nu door Wolffensperger aangereikt, betekent dat wij een schijn duidelijkheid hebben, waarbij we voor de toekomst niet meer als politieke partij op kunnen treden. (*applaus, boe-geroep, gefluit*)

Congresleiding: Mijn voorstel is om vervolgens de woordvoerders van de volgende clusters: te weten Jan Vis voor de cluster "ALV/nieuw congres" en Jopie Boogerd voor de cluster "deur open" aan het woord te laten, zodat u een keuze kunt maken en dan die drie zaken in stemming brengen.

(Jan Vis legt uit hoe de cluster - 'ALV' rond amendement 1029 uiteindelijk is geformuleerd)

Vis: ... Voorzitter, congres. Er is al veel gezegd over de verschillende manieren waarop je tegen de problematiek aan wilt kijken. Toen ik thuis mijn interventie voorbereidde, wou ik al die manieren nog eens een keertje aan u voorleggen, maar u begrijpt dat ik daar best van af kan zien. Want u heeft het ook intussen wel begrepen. Ik wil wel een paar argumenten behandelen pro en contra het door ons voorgestelde amendement. U zult begrepen hebben: het komt er in het kort op neer de partij spreekt zijn voorkeur uit vóór de verkiezingen; blijkt die voorkeur niet realisabel, maar moet om de een of andere reden D'66 na de verkiezingen wel in een ander soort coalitie kunnen deelnemen, of willen deelnemen, dan is dat een zaak die beslist zal worden door een daartoe bijeen te roepen Algemene Ledenvergadering. "Beslist zal worden", ik zeg dat met enige nadruk omdat u zo meteen kennis zult maken met een variant afkomstig uit de Tweede Kamer waarin een andere visie gegeven wordt: "Algemene Ledenvergadering komt bijeen, wordt gehoord, de fractie beslist". En die andere visie is ongetwijfeld een punt van kritiek op onze visie. En ik zal die kritiek er meteen even bij nemen. Mijn antwoord op de vraag: waarom moet de Tweede Kamerfractie niet beslissen en waarom moet het congres beslissen, is als volgt: het congres beslist vóór de verkiezingen over de strategie, daar zijn we vandaag mee bezig, het congres moet dus ook na de verkiezingen die beslissingsronde voortzetten. Dat is logisch, dat is geen kwestie van wantrouwen in de fractie, hoe groot, hoe klein die ook zou mogen zijn.

Het is helemaal niet zo logisch om voor de verkiezingen het congres te laten beslissen en na de verkiezingen de fractie. Zeker niet als het om iets heel belangrijks gaat. En er komt nog iets bij. Vanaf het aller-eerste begin heeft D'66 deelneming aan coalities met een conservatief overwicht steeds impliciet of uitdrukkelijk afgewezen. Let u op: het was steeds het congres dat die afwijzing uitsprak. En juist nu is het beter om daar geen veranderingen aan te brengen. Over de belangrijkste zaken moet het hoogste orgaan beslissen. Zo gaat dat in de democratie, zo gaat dat in een democratische partij. Zeker in onze democratische partij, waar ieder lid als congresganger kan meestemmen. Wij kennen geen getrapte verkiezingen, wij kennen geen manipulaties via regionale voorvergaderingen waar gedelegeerden worden gekozen. Ons voorstel is een compromis. Het wil een brug zijn tussen al die mensen die zeggen: "de deur moet nu dicht" en al die anderen die zeggen: "helemaal dicht is niet verstandig, je kan nooit weten". Maar het sluiten van een compromis, ook binnen een partij, is in de politiek niet verboden. Het mag. En soms is het verstandig om een compromis te sluiten. Bijvoorbeeld vandaag. Met ons voorstel wordt het mogelijk om het probleem van "de deur dicht" of "nog een beetje open" te bekijken als het echt aan de orde zou zijn. En misschien komt het nooit zover. Bijvoorbeeld als we zo klein worden dat niemand ons nog nodig heeft of zo groot dat we het alleen af kunnen zonder coalitie. Maar dat kun je nu nog niet bekijken. Na 8 september is dat wel mogelijk. Laten we dan beslissen op grond van de dan aanwezige omstandigheden, niet eerder. (*applaus*)

Boogerd: Democraten, het gaat hierbij om motie 2002, ingediend door de ARV-Zeeland. Democraten, waar gaat het om in deze motie? Het gaat er om, dat wij in deze motie het beleid dat wij willen voeren centraal stellen. En dat beleid, ik kan het niet anders zeggen, zal een progressief beleid zijn. Want ons programma is een progressief programma. En ik ben d'r van overtuigd dat als wij zouden moeten onderhandelen met CDA en VVD, wij tot de conclusie zullen komen dat zij een zodanig programma hebben dat ze niet met ons kunnen samenwerken en wij niet met hen. Maar dan kunnen wij de kiezer duidelijk maken dat het op programmatische gronden is afgesprongen. En dat is pas democratie. Democraten, ik heb daarnaast in het besluit gezegd, dat de hoofdlijnen van het beleid dienen te worden neergelegd in een kort manifest. En dat dat manifest aan de kiezer dient te

worden voorgelegd. En ik heb ook gezegd dat daarnaast de uitgangspunten en doelstellingen van D'66 hoofdzakelijk van de campagne zullen vormen. Het wordt de hoogste tijd, Democraten, de hoogste tijd. Dat zullen we nu moeten doen. Nu hebben we daarvoor de kans! (*applaus*) Democraten, ik ben van mening dat hier een kans ligt om ons beleid centraal te stellen zonder dat wij daarmee nu zeggen: "wij treden toe tot het kabinet van CDA en VVD", want ik heb dat vertrouwen in de kamerfractie. Ik heb vertrouwen in Ineke Lambers, altijd gehad en ik heb dat in Laurens Jan Brinkhorst en al die anderen die daar achter staan. En ook in Jan Terlouw. In Jan Terlouw, als hij bereid zou zijn lijsttrekker te worden of in één van de anderen, als hij daartoe niet bereid is. Die zullen begeleid worden door een kamerfractie in hun onderhandelingen en ik heb geen centje vrees dat wij zullen toetreden tot een kabinet dat een conservatief beleid gaat voeren. (*applaus*)

Van Woerden: Mevrouw de voorzitter. Motie 2001 op bladzijde 21 rechtsboven. Mijn motie behelst een volledige onafhankelijkheid: D'66 tegen de rest. De mentaliteit waarvoor D'66 in 1966 is opgericht. En nu zal ik aantonen waarom wij dat het beste kunnen doen. Van te voren een sterke voorkeur uitspreken voor welke partij ook schaadt onze identiteit. Want concreet: de liefde verklaren aan de PvdA vooraf, of het CDA en VVD uitsluiten, dan zullen de kiezers zich afvragen waarom ze niet rechtstreeks op de PvdA zullen stemmen. Na de verkiezingen worden aan de onderhandelingstafel pas echt de noten gekraakt. Vóór de verkiezingen hebben we slechts verwachtingen en gezien de slechte samenwerking het afgelopen jaar met de PvdA, vind ik het zeker wat voorbarig om nu al de liefde te verklaren aan deze PvdA. (*applaus*) Door de laatste strategieresolutie had D'66 bij de onderhandelingen haar troeven al uitgespeeld. Het is niet dankzij de PvdA dat D'66 6 en later 8 bewindsmensen had. Maar uitsluitend dankzij het geduld en de onderhandelingskunst van onze Jan Terlouw. (*applaus*) Als laatste overweging, dames en heren: een strategieresolutie geeft duidelijkheid aan, wordt wel gesteld. Ik vraag mij af of dit wel zo is. Want omdat de PvdA ons in de steek liet, is het wel een feit dat de CDA/D'66-coalitie, die we nu hebben, niet eens is genoemd in onze strategieresolutie van vorig jaar. Dus het is maar een schijn duidelijkheid. Dames en heren, ik rond af. Ik ben er dan ook stellig van overtuigd dat het - politiek, electoraal en staatsrechtelijk gezien - het beste is

als D'66 onafhankelijk de verkiezingen ingaat. Ik dank u voor uw aandacht. (*applaus*)

Congresleiding: Dan stel ik u voor om nog twee mensen het woord te geven en daarna tot besluitvorming over te gaan. Daar is als eerste dan Maarten Engwirda of Jacob Kohnstamm met de motie 2014 en daarna kan de hoofdbestuursresolutie toegelicht worden, voor zover het Hoofdbestuur daar behoefte aan heeft.

Engwirda: Dank u wel voorzitter, congres. Nog even in 't kort. Dit ter aanvulling van wat ik eerder heb gezegd. Motie 2014 kiest voor een materiële toetsing van de mogelijkheid om samenwerking met CDA en VVD in plaats van een formele blokkade. We geven duidelijk aan waar de verschillen liggen met die partijen en waarom die kans op die samenwerking zo gering moet worden geacht. Bovendien bouwen we nog de waarborg in van dat congres, dat er zal moeten komen. En ik denk dat dat de beste manier is voor D'66 om als onafhankelijke stroming op te treden. En als Wolffensperger zegt dat hij de onafhankelijkheid van D'66 ook wel wil, maar dan op termijn, dat zeg ik nee die moeten we nu vandaag maken. (*applaus*)

Van Berkom: We staan nu, congres, voor een aantal goede keuzes waar hard aan gewerkt is, waar doordacht over gesproken is. Het Hoofdbestuur als zodanig wil vasthouden aan de HB-resolutie, omdat we denken dat we daarmee de partij voor de toekomst politiek het best gestalte geven. We hebben gekeken naar datgene wat ingebracht is, met name met betrekking tot een extra Algemene Ledenvergadering. Wij denken dat, als u bereid zou zijn om te steunen wat in de motie van Engwirda naar voren is gebracht en dat samen met de HB-resolutie, er dan een uitnemende situatie ontstaat om  n te onderhandelen  n u toezicht te geven. Ik nodig u graag daartoe uit. Ik dank u zeer. (*applaus*)

Nu volgen de stemmingen in een overvolle zaal:

- 1. gewijzigde motie-Wolffensperger (2015): "deur dicht": verworpen na schriftelijke stemming met 816 stemmen voor en 856 stemmen tegen.*
- 2. motie-Boogerd (2002): "deur open": na ontraden te zijn door Hoofdbestuur verworpen. Hiermee ook impliciet motie 2001 (Van Woerden) verworpen.*
- 3. gewijzigd amendement 1019 (Vis): "congres beslist": na ontraden te*

zijn door Hoofdbestuur en na positieve stemverklaring van Wolfensperger verworpen.

- 4. motie-Engwirda (2014): "fractie beslist, na horen congres": aangenomen met grote meerderheid, na overgenomen te zijn door Hoofdbestuur.*
- 5. andere moties of amendementen worden nu vervallen geacht, mits de indieners daarmee akkoord gaan. Over twee amendementen wordt nog gestemd (1026, 1027): beide verworpen.*

Er ontstaat nu enige verwarring over de vraag of, na de aanname van de motie-Engwirda, de hoofdbestuursresolutie nog in stemming moet of mag worden gebracht.

- 6. deze HB-resolutie wordt door de Congresleiding toch in stemming gebracht, zij het na een redactionele wijziging middels een aangenomen amendement (1031). Met grote meerderheid aangenomen.*

Nu volgt de bespreking van agendapunt 8b, de brief van Jan Terlouw, die door partijvoorzitter Van Berkom nog eens wordt voorgelezen. 22 sprekers hadden zich gemeld. Als eerste voert het woord Zeevalking.

Zeevalking: Dames en heren, het is een zeer ernstige zaak waar het hier om gaat. Een man die tien jaar lang z'n beste krachten van zijn leven als kamerlid, waarvan zeven jaar als fractievoorzitter, aan de partij beschikbaar heeft gesteld. Die twee moordende kabinetsformaties voor de partij heeft moeten meemaken, zittend tussen aan de ene kant de zwijger Van Agt en aan de andere kant de prater Den Uyl. Deze man heeft gemeend deze brief aan ons allen te moeten schrijven. Ik zou namens een aantal leden van de partij, waarvan ik straks de namen nog zal noemen, willen opmerken dat de brief van Jan van een verkeerde veronderstelling uitgaat. Want hij schrijft immers, althans woorden van ongeveer gelijke strekking: de geloofwaardigheid als kandidaat-lijsttrekker is wezenlijk aangetast door de uitslag van de stemming, die we intern met betrekking tot de kamerkandidaten hebben gehouden. Ik meen met anderen en met velen dat dat een onjuist uitgangspunt is. (*applaus*) In de eerste plaats omdat iedereen weet, en zeker onze politieke leider, dat lijsttrekkers op het congres worden gekozen. (*applaus*) En in de tweede plaats omdat hij een verkeerde conclusie trekt uit de rangorde van de kandidaten. Immers

wanneer gekeken wordt, met betrekking tot die kandidaten, naar wie steeds als nummer 1 daarop werden geplaatst dan is dat 1150 keer met Jan Terlouw gebeurd en alle andere vijf kandidaten van de eerste zes haalden dat aantal stemmen op lange na niet. Met andere woorden: er kan geen sprake van zijn dat door deze interne verkiezing, waarbij het ging om kandidaten voor de Tweede Kamer ... En u weet hoe dat gaat: waar vrienden en maten en familieleden bepaalde mensen hoog op de lijst zetten omdat ze die graag als kamerlid wensen, dat is toch duidelijk? (*protesten, gefluit*) Dat schijnt dan niet zo te zijn, maar zo is mijn ervaring dan toch in het verleden wel. En dat geeft ook allemaal niks. Mensen, daar steekt toch ook helemaal geen schande in, het is gewoon een erkend feit. Kortom, ik relativiseer het, omdat men daar dan niet een conclusie uit mag trekken wie de partij als lijsttrekker of lijsttrekster zou willen. Dat geeft een totaal scheef beeld, daar gaat het om. (*applaus*) Ik ga ook niet op mijn knieën hier liggen om te smeken, dat is mijn aard niet. Ik vind dat wij die zaak zakelijk moeten trachten op te lossen. En namens Van Mierlo, Rood, Dik, Nypels, Scheltema, Lambers-Haquebard, ..., Engwirda en Wolffensperger zou ik het congres de volgende motie willen voorleggen:

"Het congres, kennis genomen hebbend van de brief van Jan Terlouw; vaststellend, dat hij uit de uitslag van de interne verkiezingen de conclusie trekt dat het vertrouwen van de partij in hem ontbreekt; overwegend, dat de schriftelijke stemming over de groslijst voor de komende Tweede Kamerverkiezingen uitsluitend betrekking heeft op de volgorde van de kandidaten en geen uitspraak is noch kan inhouden inzake het lijsttrekkerschap; constaterend, dat ingevolge de statuten uitsluitend de Algemene Ledenvergadering uitspraken kan doen over dat lijsttrekkerschap; spreekt als zijn mening uit dat Jan Terlouw de verkeerde conclusie heeft getrokken; onderschrijft de conclusie van Hoofdbestuur en Tweede Kamerfractie en bewindslieden dat Jan Terlouw de meest voor de hand liggende kandidaat-lijsttrekker is; en gaat over tot de orde van de dag." (*zeer langdurig applaus*)

Congresleiding: In het algemeen is het zo dat op D'66-congressen moties bij acclamatie kunnen worden aangenomen. Af en toe komen er dan orde-moties, omdat er twijfel is over die acclamatie. Als we nagaan dat dit voorstel een dergelijk applaus heeft gekregen dan denk ik dat het een bijna overbodige conclusie is om te zeggen dat deze motie volledig bij acclamatie door het congres is aangenomen. (*applaus, maar ook protest*)

Er volgt een korte, warrige en emotionele discussie, waarbij onder meer vanuit de zaal gesteld wordt dat eerst de overige sprekers het woord moeten krijgen alvorens over dit ordevoorstel van Zeevalking te gaan stemmen of dat op z'n minst over dit (onverwachte) ordevoorstel gedebatteerd moet worden. Van Mierlo komt met een 'opmerking van de orde' tussenbeide.

Van Mierlo: Voorzitter, ... Wat is zojuist gebeurd? Zojuist is helemaal niet de kandidatuur van de lijsttrekker gesteld; er is ook niet om de kandidatuur van de lijsttrekker gevraagd; er is eigenlijk alleen doodgewoon een uitspraak gedaan dat iets niet klopte in de redenering van Terlouw. Het was de bedoeling - en ik zou dan nu alle ordeproblemen willen terugdraaien - het was de bedoeling dat Henk Zeevalking hier die interventie zou houden, alsof het een motie was. Zeggend: "wat ik hier nu vaststel namens een paar mensen, dat zou, als we het eerder geweten hadden, een resolutie kunnen zijn". Maar in werkelijkheid vraagt het om niks. Het is een uitspraak van het congres dat Jan Terlouw ... een fout maakt in zijn brief als hij uit de vierde plaats, die hij gekregen heeft van ons, afleidt dat hij daardoor het vertrouwen van de partij heeft gemist. Dat is een onjuiste conclusie; die conclusie is ook niet aan Terlouw. Die is aan de partij. En omdat ons verkiezingssysteem zo is dat het al dit soort dingen kan oproepen, redresseren we dat met het applaus dat u geeft aan de spreker die dat onder woorden brengt. Er is dus geen sprake van een resolutie. Er is een gedachte op tafel gelegd door één van ons, namens een paar, en de reactie daarop heeft duidelijk gemaakt dat hij namens de hele partij heeft gesproken. Dat is het enige wat gebeurd is, ik zou het daarbij laten. (*applaus*)

Een voorstel om de sprekerslijst over dit agendapunt te heropenen wordt nu met grote meerderheid verworpen. Blijven over de 21 sprekers, die zich al eerder hadden opgegeven. Terlouw vraagt en krijgt het woord.

Terlouw: Voorzitter, het congres heeft besloten te discussiëren over een brief die ik aan de voorzitter heb gestuurd en waarover ik zelf geen discussie wenste. Ik kan het natuurlijk niet tegenhouden om daarover te discussiëren, maar de bijdrage van de eerste spreker en de bijval, die vrij ruim blijkt te zijn - die ik heb gevolgd - hebben de boodschap denk ik

wèl overgebracht. Er zijn in ieder geval nogal wat mensen hier die vinden dat ik mij kandidaat-lijsttrekker zou moeten stellen ...

(applaus) Voorzitter, als er nog 21 sprekers volgen, dan zeg ik u dat ik de zaal verlaat. Ik kan absoluut niet aanhoren dat 21 sprekers daar nog dingen over zeggen. De boodschap is overgekomen en ik zal er over denken. *(applaus)*

De congresleiding, geconfronteerd met een 'dermate ingrijpende wijziging van de agenda', schorst de vergadering voor intern overleg. Daarbij blijkt dat Jan Terlouw zijn zojuist gedane uitspraken opvat als een motie van orde teneinde het verdere debat over zijn brief van de agenda af te voeren. De congresleiding brengt dit ordevoorstel vervolgens in stemming, waarbij het door de uiterst rumoerige zaal wordt aanvaard. Na opnieuw een schorsing wordt dan begonnen met de bespreking van punt 13: de presentatie van het campagneplan. Intussen staat de kandidaatstelling voor de lijsttrekker voor de Tweede Kamerverkiezingen nog open tot vijf uur...

Na de bespreking van het campagneplan van Jan Velthuisen stelt de congresleiding het volgende voor:

Congresleiding: Het congres is nu dan weer geopend. Jan Terlouw heeft ons gevraagd om enige ogenblikken iets te kunnen zeggen. We hebben daarin toegestaan. *(rumoer)*

Terlouw: Dames en heren, ik bied u mijn oprechte verontschuldigen aan voor het feit dat ik zo'n toestand veroorzaak, maar dat is echt niet voor de grap. Het is omdat er iets heel fundamenteels aan de gang is met wat ik vind over democratie en over D'66 en over de rol van personen daarin. En ik was veel liever rustig weggewandeld en had dan gezien dat het congres Ineke of Maarten of nog iemand anders zou hebben gekozen als lijsttrekker - wat u trouwens nog kunt doen - omdat dat gewoon beter is in een democratische besluitvorming. Maar goed, er gebeurt iets op een congres. Laat me om te beginnen zeggen dat dit congres zo'n onvoorstelbare happening is, zo'n bewijs voor wat D'66 voorstelt, zo'n gebeuren in de Nederlandse politiek! Dat is op zichzelf al iets wat niet te negeren valt en waar mijn hart natuurlijk ook wel iets harder van klopt en dat van u waarschijnlijk ook. Ik heb straks gezegd: er is wel degelijk iets aan de hand, ik heb al enige tijd het gevoel dat ik niet meer, zoals

vroeger, in staat ben om woorden te geven aan wat u bezielt. Wat òns bezielt. Ik heb het gevoel dat ik, misschien door het ontstaan van een informatiekloof of door het deelnemen aan de macht, in een andere positie zit, dat er toch iets veranderd is en ik ben nou eenmaal zo dat ik dat niet kan negeren. En vandaar dat hele gedoe, wat eigenlijk niet zou moeten, waar ik niet van hou, maar wat niet anders kon. Hans van Mierlo zei hier - en ik geloof dat het ook in die resolutie, of wat was het, stond - : "jij interpreteert die schriftelijke uitspraak verkeerd". Nou, ik kan ook wel een beetje rekenen en ik weet best hoe het tot stand is gekomen. En als het op zichzelf had gestaan, als het bijvoorbeeld vorig jaar was gebeurd, dan was er niks aan de hand geweest. Dan zeg je: nou dat zit 'm in 't systeem. Maar nu betekent het wel degelijk iets, want het is het einde van een aantal maanden - of als u wilt van 10 maanden - gebeurtenissen in de partij. En daarom betekent het wel iets. En het is niet goed om het te negeren en daarom meende ik u de brief te moeten schrijven, die ik vanmorgen heb geschreven. Het is wel degelijk een signaal.

En waar zat en zit ik nou mee? Dat is eigenlijk het best verwoord op dat congres in Krasnapolsky met de onvergelijkelijke William Shakespeare, die zei - door de mond van Stijn Verbeeck: "Ach konden wij de geest van Caesar doden en Caesar zelf niet schaden". En daar heb ik erg mee gezeten. Want wat betekent dat vertaald naar D'66, naar mij in dit congres? Dat betekent: hij is een kant uitgegaan die ons eigenlijk niet zint, hij is verrechtst, of hij zegt dingen die wij niet meer begrijpen, maar hij trekt zo leuk stemmen en daarom willen we hem wel. Maar "zijn geest gedood". Onze opvattingen en zijn mogelijkheden om stemmen te trekken. Ik hoop dat u begrijpt dat dat voor iemand, die toch meent dat hij een democraat is, ontzettend moeilijk te verwerken is. Want dat is natuurlijk wat ik niet wil. Ik heb deze positie in de partij gehad tot nu toe, omdat ik dingen vond en omdat de dingen die ik vond geheel in de lijn waren met wat u vond. En als ik nu andere dingen zòu vinden, dan is dat ernstig en dan moet ik daarover nadenken en daardoor is dan dit hele toestandje ontstaan. Ik hou dus staande dat die uitslag van die schriftelijke stemming wel degelijk iets betekende. Dat heb ik zelf veroorzaakt hoor, daar geen misverstand over! Ik vind wat ik vind nu eenmaal. Maar het betekende wel iets.

Nu, ik zei al, dit is een erg goed congres. Ik heb me er ook in verlustigd

hoe goed de sprekers waren. We hebben heel veel sprekers gehoord en die sprekers verveelden ook niet en je kunt daaruit ook zien hoe de partij gegroeid is. Hoeveel ervaring de partij heeft opgedaan en hoe politiek er gediscussieerd wordt in D'66 op het ogenblik. Dat is stukken beter dan zo'n vijf jaar geleden. Er is echt een partij gegroeid, die ook een belangrijke politieke traditie begint te krijgen, die kader begint te krijgen, een partij met body. Het is een partij om trots op te zijn, als je ziet hoe er fundamenteel, kort en goed en met overtuigingskracht door zoveel mensen op zo'n congres wordt gediscussieerd.

Ik heb mij eventjes beraden en onder andere even met Ineke Lambers en Maarten Engwirda gesproken. En die hebben een zeer krachtig en voor mij overtuigend beroep op mij gedaan om aan uw verzoek, door velen van u gedaan, gehoor te geven en me wel kandidaat te stellen. (*applaus*) D'r is iets wat, wat nog zwaarder voor me telt. En dat is dit: er zijn 2000 mensen op dit congres - er zijn er normaal 1000 of 750 of iets dergelijks - en men heeft mij ervan overtuigd dat er toch heel wat extra zijn gekomen vandaag, om daarmee aan te geven: die uitslag van die schriftelijke stemming dat bedoelden we niet helemaal zo. (*gelach en boegeroep*) In die zin: "wij willen wel degelijk op het congres direct de lijsttrekker kiezen; dat is de bedoeling en je moet goed beseffen dat dat de procedure is en daarvoor zullen wij dan wel naar het congres komen. Op een zomerse dag, waar je ook allerlei andere leuke dingen kunt doen". Als zovelen van u willen dat ik me kandidaat stel, ondanks de dingen die ik heb gezegd, dan zal ik mij kandidaat stellen. Maar daar zeg ik toch nog even iets bij, want u gaat zo dadelijk nog stemmen over een lijsttrekker. En dat is dit. Ik zou, als u mij zou kiezen, in de campagne vertellen wat ik vind - natuurlijk niet in strijd met wat u vandaag hier hebt besproken, dat spreekt vanzelf - maar er zijn nog heel veel andere dingen. Dan zal ik met de grootst mogelijke kracht uitdragen dat wij het in het afgelopen jaar goed hebben gedaan. Dan zou ik met grote kracht het beleid, dat ik op Economische Zaken heb gevoerd, verdedigen. Dan zou ik met grote kracht verdedigen dat het financieringstekort niet uit de hand mag lopen. Dan zou ik met grote kracht achter de totstandkoming van dit interim-kabinet gaan staan en achter de keuze die wij daarvoor gemaakt hebben, omdat wij vonden dat het land bestuurd moest worden en dat er niet een groot gat mocht vallen en dat wij dat als D'66 ook goed kunnen mede besturen. Dat soort dingen zou ik met grote kracht verdedigen.

(applaus) Als u dat nou maar weet, dan kunt u zo dadelijk nog helemaal vrij kiezen wie u als lijsttrekker wilt hebben. (applaus)

Overgegaan wordt tot de presentatie van de kandidaten voor het lijsttrekkerschap: de heren Van Woerden, Van Wijk, Langenberg, Mik en Terlouw. De eerste twee trekken zich evenwel ten gunste van Terlouw terug; Langenberg trekt zich niet terug, maar adviseert om op Terlouw te stemmen. Als vierde voert Mik het woord.

Mik: Ja voorzitter, ik zou mij ook teruggetrokken hebben als Jan Terlouw aan het begin van deze dag had gezegd dat hij kandidaat was. Maar dat is niet geschied en gelet op wat er daarna gebeurd is, meen ik toch mijn kandidatuur te moeten handhaven. (applaus) Bovendien, Jan Terlouw zei al dat het een bijzonder levendig congres was en het zou bijzonder saai zijn als ik nu op dit moment dezelfde weg als mijn voorganger ging. (applaus) Daar sta je dan als kandidaat-lijsttrekker voor het congres van de partij, die je al 16 jaar na aan het hart ligt. Het geeft een vreemd gevoel na jaren trouwe dienst, in de lagere regionen en ruim een jaar in de Tweede Kamer, je aan te melden als opvolger van eerst Hans van Mierlo en later Jan Terlouw. Het maakt je haast een beetje duizelig, dat doorbreken van jarenlange vanzelfsprekendheden. Toch is het een goede zaak in een democratische partij dat er meerdere kandidaten voor het lijsttrekkerschap zijn. "L'état c'est moi, le parti c'est moi" is een slagzin, die het in CDA-kringen beter doet. (applaus) Door de discussies over de strategieresoluties en het lijsttrekkerschap - waaraan ik mijn steentje heb bijgedragen, besef ik ten volle - is er beroering in de partij ontstaan. Dat moge nadelen hebben; de voordelen overtreffen deze verre naar mijn mening. D'66 heeft vleugels gekregen, althans deze zijn zichtbaar geworden. En wat is er nu op tegen dit feit met elkaar te constateren. Zonder vleugels vlieg je niet hoog en kom je vrijblijvend gemakkelijk terecht in procedure-gefladder. De afdelings- en regiovergaderingen worden weer druk bezocht en de emoties laaien hoog op. De politieke discussie is op gang gekomen, opnieuw. Voor zover ik het meemaakte steeds met respect voor elkaars standpunt en veelal voerend tot een compromis. Het compromis is een natuurlijk, democratisch stuk gereedschap. Niet om je voor te schamen. Wel is het verwerpelijk - en daarom spreek ik hier nu ook - als het door verkeerd begrepen redelijkheid,

zonder politieke strijd, tot stand komt. Dan voert het tot vervaging en onduidelijkheid. (*applaus*) In 1981 ben ik gekozen in de Tweede Kamer als vertegenwoordiger van een linkse partij, die men naar believen "anders links", "sociaal-liberaal", of "radicaal-democratisch" mag noemen. Ons congres gaf mij een strategieresolutie mee die een regerings-coalitie met meerdere partijen van conservatieve signatuur had uitgesloten. Op dat kompas ben ik blijven varen. Met nog drie van de zeventien fractieleden heb ik mij aan deze opdracht gehouden. Helaas hebben ook de feiten onderstreept dat onze principes niet in een CDA/VVD-coalitie kunnen floreren. (*applaus*)

Als ik aan de gang van zaken rond de sociale uitkeringen denk, vlak vóór het reces dan komt het schaamrôod mij op de kaken en word ik democratisch gróên van ellende. (*applaus*) Solidariteit is toch de kroon in ons vaandel? Nou dan! Het moge zo zijn dat wij op sociaal-economisch gebied soms even gelijk kunnen opstomen met het CDA, echter, de schijn bedriegt. Waar gaat het heen met de minima? Waarheen met de netto-netto-koppeling? Waarheen met het principe van 'de zwaarste lasten op de zwaarste schouders'? Waarheen met de individualisatie en dus met de emancipatie? Waarheen met de steun aan de zwakke regio's? En hoe gaat het in het snoeiplan van minister Gardeniërs met de kleine ziekenhuizen, die in onze filosofie zo van wezenlijk belang zijn in de verbinding tussen de eerste en de tweede-lijns geneeskunde? In de tijd van economische neergang gaat alle publiciteit uit naar de magie van de economen. Ook al ben ik enthousiast voor Perspectief '86, en al heb ik mij ingewerkt in deze materie, het is goed dat een lijsttrekker geen economische oogkleppen op heeft. Ons program heeft zoveel méér, dat wezenlijk voor D'66 is. Denkt u maar aan het milieu, inspraak en decentralisatie, de emancipatie van vrouwen en mannen, jongeren en ouden, sociaal zwakke en zwakke regio's, de minderheden, het onderwijs en vooral ook niet te vergeten: kunst en cultuur. Op al deze gebieden hebben wij als D'66 iets te bieden. Daar is onze identiteit duidelijk herkenbaar. En daar wil ook ik voor staan. Zou u mij tot lijsttrekker kiezen, dan garandeer ik dat ik u de gehele periode van zo mogelijk vier jaar recht in de ogen kan kijken op een linkse manier. (*applaus*) Ook binnen de in mijn ogen wat zwakke resolutie, waar ik net mee kan leven. Vermoedelijk zal D'66 wat kleiner worden, maar naar ik hoop ook wat meer duidelijk. Met een nieuw élan, waarvan de voortekenen nu, ook al vandaag, aanwezig zijn. De discussies zijn vandaag gesloten. Nu gaan wij

samen verder. Onze koers: onafhankelijk waar het moet, samenwerken waar het kan, progressief, niet verwaterd, radicaal-democratisch, solidair met de zwakke op welk gebied en in welke situatie dan ook. Ik dank u.
(lang applaus)

Terlouw ziet af van een nadere presentatie, waarna stemming volgt. De uitslag is: Langenberg 6; Mik 476; Terlouw 966.

Lijsttrekker wordt Terlouw, hetgeen zowel applaus als boe-geroep aan de zaal ontlokt.

Terlouw: Mensen wij zijn voorbereid voor de verkiezingen die op 8 september zullen worden gehouden. We hebben een goed programma, we hebben ons verenigd op een strategieresolutie, en we hebben vandaag laten merken dat we kunnen strijden, dat we kunnen spreken, dat we met elkaar kunnen discussiëren, dat we weer helemaal terug zijn en dat we een factor van grote betekenis zijn in de Nederlandse politiek. (applaus) Ik heb mij vandaag een beetje stug gedragen, maar ik wil u nu op dit moment toch zeggen dat ik in de loop van de vele jaren en ook vandaag onzaggelijk veel heb meegemaakt emotioneel, met D'66 en met mijn binding met u. En dat ik, nadat dit allemaal gebeurd is en nadat ik achteraf toch mag vaststellen dat de verschillen tussen ons wezenlijk klein zijn en dat er veel meer is wat we gezamenlijk hebben en wat we gezamenlijk willen en waar we gezamenlijk voor staan en waar we gezamenlijk mee gaan winnen dan die kleinigheden uiteindelijk die ons verschillen. Wij kunnen gezamenlijk een zeer prachtig verkiezingsresultaat halen. En ik zal in de campagne, die nu aanstaande is, en die niet zo lang zal duren, zal ik weer spreken namens D'66. Ook al zit ik in het kabinet: in deze verkiezingstijd heb ik het recht, heb ik zelfs de plicht, om namens u, namens D'66, waar u in gelooft, te spreken. (lang applaus) Ik heb het vandaag weer heel sterk gevoeld: D'66 is een partij van politiek zeer bewogen mensen. D'66 is een partij van mensen, die altijd bereid zijn om na te denken. D'66 is een partij, die in deze buitengewoon zware sociaal-economische omstandigheden, waarin we verkeren, bereid is om alle creativiteit - en dat is allemachtig veel - in te zetten voor de Nederlandse politiek en voor de Nederlandse samenleving en het zou een ramp zijn als D'66 niet mee deed en niet die factor van betekenis bleef in de Nederlandse politiek, die we op dit moment zijn en die we zullen blijven en dat zal blijken.

(Lang applaus) En wij zullen met onze vrienden van de Partij van de Arbeid - want ondanks alles wat er gebeurd is zitten daar vele, vele vrienden - wij zullen met onze vrienden van de Partij van de Arbeid in discussie blijven over wat progressief is. Daar zal onze bijdrage niet gering in zijn. *(applaus)* Ik wou nog even dit zeggen. De fractie van 17 mensen heeft bepaald geen gemakkelijk jaar gehad. Geen gemakkelijk jaar met de enorme politieke spanningen die er zijn geweest. Die fractie heeft het erg goed gedaan vind ik en ik zou het zeer op prijs stellen om een hartelijk applaus te krijgen voor de leider van die fractie, Laurens Jan Brinkhorst. *(applaus)* Velen van u hebben hun vakantie onderbroken, zijn van vakantie-adressen gekomen om dit te maken tot één van de gedenkwaardigste en beste congressen die we in D'66 ooit hebben gehad en zeker het best bezochte congres. We gaan nu 'eventjes' met vakantie, ik ook hoop ik, maar één ding moet ik u toch nog even op het hart binden. U hebt allemaal vandaag ontzettend hard gewerkt, maar wilt u wel zo vriendelijk zijn om begin augustus of drie weken voor 8 september allemaal terug te zijn en die drie weken net zo hard te werken als u vandaag hebt gedaan, want we kunnen die campagne alleen maar gezamenlijk winnen met diezelfde inzet en datzelfde geloof in onszelf. Gaat u dat doen. Met z'n allen. *(applaus)* En dan wordt 8 september het zoveelste hoogtepunt in D'66. *(applaus)*

Na een kort dankwoord aan de congresorganisatie en de mededeling dat de Geschillencommissie Pieters' gelijk heeft erkend, wordt de vergadering door voorzitter Van Berkom gesloten.

Bijlage

Partijbestuursresolutie over de te volgen strategie:

- "De ALV van D'66, in vergadering bijeen op 17 juli 1982 te Amersfoort, overwegende
1. dat in de komende regeerperiode een progressief beleid dient te worden gevoerd door een kabinet dat kan steunen op een ruime meerderheid in het parlement, waarin D'66 als onafhankelijke progressieve partij bereid is verantwoordelijkheid te dragen;
  2. dat D'66 geen enkele democratische partij op voorhand uitsluit van regeringssamenwerking;
  3. dat bij deze samenwerking in elk geval als criterium zal gelden de visie van D'66 op:

- het sociaal-economisch beleid zoals neergelegd in Perspectief '86,
  - het emancipatiebeleid,
  - het milieu- en energiebeleid,
  - het vrede- en veiligheidsbeleid;
4. dat de politieke duidelijkheid vereist dat de politieke partijen vóór de verkiezingen een uitspraak doen over mogelijke samenwerking daarna;
  5. dat D'66 de kans op het voeren van een progressief beleid met CDA en VVD tezamen in één kabinet zeer gering acht;
- besluit
- A. dat D'66 een voorkeur uitspreekt voor één der combinaties D'66/CDA/PvdA of D'66/VVD/PvdA;
  - B. dat D'66 deelname aan een andere coalitie slechts zal overwegen na dat deze beide combinaties na serieus onderzoek onmogelijk zijn gebleken;
  - C. dat D'66 slechts tot een onder B genoemde coalitie kan toetreden, indien er voldoende waarborgen bestaan voor een progressief beleid, zoals D'66 dat voorstaat;
- en gaat over tot de orde van de dag."

noten

1. *Democraat*, 15 (1982), no. 6 (september), blz. 17.
2. De laatste kop bevat de woonplaats van premier Van Agt en duidt op een veronderstelde overeenkomst tussen het politiek optreden van Van Agt en dat van Terlouw.
3. Door Paul van Engen. (Alphen aan den Rijn, Sijthoff, 1982.)
4. V. Voss, *D'66, beeld van een partij*. (Haarlem, De Haan, 1981), blz. 66.
5. Na het congres zijn verschillende gedachten geopperd om de rekenmethode te nuanceren middels wegingen van frequenties van een bepaalde notering, gebaseerd op de wet van Zipf van de 'Verdeelde Terugkoppeling'. (zie o.a. *Democraat*, 15 (1982), no. 6 (september), blz. 19 en 21.
6. V. Voss, *a.w.*, blz. 46.
7. *Democraat*, 15 (1982), no. 8 (december), blz. 1.
8. Dit wil niet zeggen dat men zich bij deze tendens hoeft neer te leggen: democratie dient immers meer met de term 'strijd' dan met de term 'verworvenheid' gekarakteriseerd te worden. Het signaleren en kritiseren van deze oligarchisering is dus een democratische noodzaak.